

Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

**РУСЬ, МАЛОРОСІЯ, УКРАЇНА:
ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ
У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО ІМЕНІ
(XIX – перша половина XX століть)**

Львів-2021

УДК 316.347
ББК 63.5(4Укр)

Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть) / Наук. ред. Орлевич І.; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. – Львів: Логос, 2021. – 464 с.

Через призму етнонімічних характеристик розкрито особливості національної ідентифікації галицьких українців у XIX – першій половині XX ст., які віддзеркалювали соціально-політичну та етнокультурну ситуацію в краї. Проаналізовано дискурс щодо вибору назви для означення українського народу в середовищі різних політичних течій, духовенства, наукових кіл, молодіжних товариств тощо. Показано, як зі зростанням національної самосвідомості терміни «русин», «руський», «руский», «руси» протягом XIX ст. вживалися стосовно представників українства на галицьких теренах, котрі роки Першої світової війни, а ще більше – української революції 1917–1921 рр. поступово витісняються етнонімом «українець», що й стає назвою сучасної української нації. Поступову заміну терміна «русин» відповідником «українець» в означенні українців Галичини допомагають розкрити назви, отримані від інших народів – поляків, німців, євреїв та ін., котрі також населяли цей край.

Для істориків, політологів, філологів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

Rus, Malorossia, Ukraine: Galician Ukrainians in search of their own name (19th – first half of 20th) / Scientific editor Orlevych I.; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine; Institute of Religious Studies – branch of the Lviv Museum of the History of Religion. – Lviv: Logos, 2021. – 464 p.

The features of Galician Ukrainian national identity in the 19th – first half of the 20th century which reflected the socio-political and ethnocultural situation in the region are investigated from the perspective of ethnonymic characteristics. The discourse on choosing a name to describe the Ukrainian people among different political trends, clergy, academia, youth associations is analyzed. It is shown how with the growth of national self-consciousness the terms «Ruthenian», «Rus'kyi», «Ruskyi» that were used in the 19th century to refer to Ukrainian people in Galicia, before and during the First World War, and even more – during the Ukrainian revolution of 1917–1921 were gradually replaced with the ethnonym «Ukrainian», which became the name of the modern Ukrainian nation.

The names received from other peoples – Poles, Germans, Jews, etc., who also inhabited this region help to reveal the gradual replacement of the term «Ruthenian» with the equivalent «Ukrainian» to refer to Ukrainians in Galicia.

For historians, political scientists, philologists, as well as anyone interested in the history of Ukraine.

Відповідальні за випуск: Орест Малиць, Марія Омельчук, Ігор Соляр

Рецензенти: д.і.н. Ігор Райківський, д.і.н. Олександр Реснт,
д.і.н. Олександр Добжанський

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

ISBN 978-966-7379-93-3

© Інститут релігієзнавства – філія
Львівського музею історії релігії, 2021
© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021
© Автори статей, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1.	
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ	13
<i>Роман Голик</i> НАЦІОНАЛЬНА СЕМІОТИКА ТА СУСПІЛЬНА МІФОЛОГІЯ	13
<i>Леонід Зашкільняк</i> ОБРАЗ ГАЛИЧИННИ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	42
<i>Олександр Седляр</i> «МИ АВСТРІЙСЬКІ РУСИНИ, ПІВНІЧНІ ТІРОЛЬЦІ»: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГАЛИЦЬКИХ АВСТРОРУСИНІВ	60
<i>Адам Свйонтек</i> ІСТОРІЯ ПОНЯТТЯ «GENTE RUTHENI, NATIONE POLONI» В ГАЛИЧИНІ XIX СТОЛІТТЯ	87
1.1. УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА, ПАРТІЇ, ЇХНІ ЛІДЕРИ ТА ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОТОТОЖНОСТІ	
<i>Ірина Орлевич</i> РУСОФІЛЬСЬКА ТЕЧІЯ	103
<i>Павло Артимішин</i> УКРАЇНОФІЛЬСЬКІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СЕРЕДОВИЩА	129
<i>Володимир Пашук</i> ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»	153
<i>Олександра Киричук</i> ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ XIX СТОЛІТТЯ В ГАЛИЧИНІ: СЛОВ'ЯНО-РУСЬКА, «ОБЩЕРУСЬКА» ЧИ УКРАЇНСЬКА МОВИ?	166
1.2. КОНФЕСІЙНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ	
<i>Наталія Колб</i> ДИСКУСІЯ ЩОДО НАЗВИ ЦЕРКВИ Й ОБРЯДУ	190
<i>Назар Кісь</i> ЗАХІДНИКИ І ВОСТОЧНИКИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ. ВІЗАНТИНИЗМ І ВІЗАНТИНІЗАЦІЯ.....	216
1.3. ІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	
<i>Наталія Мисак</i> ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЖСАМОСТІ В ГІМНАЗІЙНОМУ ТА СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩАХ.....	229
<i>Ярослав Кондрач</i> СПОРТИВНІ ТОВАРИСТВА (НА ПРИКЛАДІ ОРГАНІЗАЦІЙ «СОКІЛ» ТА «СІЧ»)	259
<i>Олег Павлишин</i> 1.4. «ЛАТИННИКИ» СХІДНОЇ ГАЛИЧИННИ ПЕРЕД ВИБОРОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (СЕРЕДИНА XIX – ПЕРША ЧВЕРТЬ XX СТОЛІТТЯ)	269
<i>Леонід Зашкільняк</i> 1.5. ОБРАЗ ПОЛЬЩІ І ПОЛЯКІВ У СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	302

РОЗДІЛ 2.	
МІЖ ПРОТИСТОЯННЯМ І ПОРОЗУМІННЯМ З ПОЛЬСЬКОЮ ВЛАДОЮ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	312
<i>Іван Зуляк</i> УКРАЇНЦІ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.....	312
<i>Ірина Орлевич</i> ІНКОРПОРАЦІЯ РУСОФІЛЬСТВА У ПОЛІТИЧНЕ ПОЛЕ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	332
<i>Ліліана Гентоні</i> ОФІЦІЙНА НАЗВА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ПИТАННЯ ТИТУЛУВАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОЛІТИКА УРЯДУ ПОЛЬЩІ ТА ПІДХІД ВАТИКАНУ	347
РОЗДІЛ 3.	
НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ГАЛИЧИННИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	358
<i>Іван Монолатій</i> «ТРУД ЗМАГАНЬ НА УТРИМАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЖСАМОСТІ»: ПОЛЯКИ НА ГАЛИЦЬКИХ ТЕРЕНАХ	358
<i>Іван Монолатій</i> «ДАЮ ТОБІ, ЩОБ І ТИ ДАВАВ»: ЄВРЕЙСТВО ГАЛИЧИННИ	375
<i>Іван Монолатій</i> «ЖИТИ І ДАВАТИ ЖИТИ ІНШИМ»: ГАЛИЦЬКІ НІМЦІ.....	394
РОЗДІЛ 4.	
УКРАЇНЦІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИННИ У ВИСВІТЛЕННІ ЗАРУБІЖНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ТА ПРЕСИ	409
<i>Тимофій Гаврилів</i> ЕТНОНИМИ «RUTHENEN» ТА «UKRAINER» У ПОДОРОЖНІХ РЕПОРТАЖАХ І ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЙОЗЕФА РОТА	409
<i>Марія Клопова</i> РОСІЙСЬКА ПРЕСА ПРО СХІДНУ ГАЛИЧИНУ ТА ЇЇ НАСЕЛЕННЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	427
ПІСЛЯМОВА	438
АНОТАЦІЇ (англ.).....	442
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ ТА ВИДАВЦІВ.....	459

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ГАЛИЧИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Іван Монолатій

«ТРУД ЗМАГАНЬ НА УТРИМАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОЖСАМОСТІ»: ПОЛЯКИ НА ГАЛИЦЬКИХ ТЕРЕНАХ

Наприкінці XVIII – на початку XX ст. в західноукраїнському регіоні спостерігається певна динаміка взаємовідносин між основними етнічними спільнотами (українцями, поляками, євреями і німцями). На межі пізнього середньовіччя і початку модерного часу в Галичині всередині етнічних «контактних зон» активізувалися процеси, які привели до утворення нових міжетнічних об'єднань, відбулося переструктурування в системі міжетнічних взаємин, змінився характер міжетнічної взаємодії. Процеси модернізації в регіоні йшли повільно; суспільство зберігало риси традиціоналізму й архаїчності, а міжетнічні взаємини характеризувалися тяглістю і відносною стійкістю, адже були зумовлені успадкованою від попередніх поколінь системою взаємодії етнічних груп, в якій кожен етнічний елемент займав свою нішу і виконував певні функції.

На динаміку міжетнічних взаємин в Галичині у цей період впливали деякі чинники, насамперед геополітичні зміни в Центрально-Східній Європі. Розподіл земель колишньої Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. призвів до руйнування попередніх і встановлення нових державних кордонів. Усі подальші події та процеси були наслідком міжнародної політики щодо етнічних українських земель. Анексія західноукраїнського регіону Австрійською імперією спричинила суттєві зміни в територіально-адміністративному устрої краю і зміни в усіх сферах життєдіяльності. Не можна недооцінювати й такий чинник, як «спадщина минулого»: впродовж пізнього середньовіччя і модерної доби в досліджуваному регіоні етнічні суперечності між українцями, євреями, поляками і німцями визначали етнопсихологічний клімат, хоча й мали латентний характер. Зокрема, фаворитизм польської групи провокував приховану роздратованість дискримінованих етнічних спільнот, серед них і українців. Заразом існував такий «стримувальний» чинник, як традиції міжетнічних взаємин. Українці, євреї, поляки і німці на Галичині мали багаторічний досвід спільного мирного проживання в цій частині Центрально-Східної Європи,

який ґрунтувався на історично складених звичаях і традиціях. З одного боку, між етнічними спільнотами існувала певна дистанція, зумовлена взаємними стереотипами, різноманітністю політичних культур, конфесійної належності і мови. З іншого боку, між ними проходила постійна взаємодія, яка ґрунтувалась на домінуванні тієї чи тієї групи в певних ділянках життєдіяльності, що сприяло підтриманню стабільних міжетнічних відносин.

Державна та етнічна політика Габсбургів щодо різних груп населення досліджуваного регіону слугувала каталізатором розвитку міжетнічних взаємин. Значну роль у зростанні міжетнічного протистояння відігравали станові, соціальні, професійні та конфесійні відмінності. Історично склалося так, що соціальна структура галицького суспільства значною мірою збігалася з етнічною структурою населення. Упродовж досліджуваного історичного часу відбувалися значні кількісні та якісні зміни етнічного складу населення. Переміщення населення були стихійними, а також їх ініціювали органи державної влади. До цього треба додати і внутрішню міграцію – переважно з сільської місцевості в міста і містечка регіону. Сам факт міграції, незалежно від того, приводить вона до контактів представників однієї чи іншої групи або різних груп (з погляду їхньої культури, етнічності, мови і релігії), потрібно розглядати як соціальну проблему, причому як проблему з потенціалом конфліктності. Зазвичай потенційно конфліктними є взаємини етнічних спільнот за такими ознаками, як «корінне – некорінне» населення, «більшість – меншість», «титульне – нетитульне» населення. Зміна суспільно-політичного режиму в західно-українському регіоні призвела до руйнування наявної і створення нової соціальної та етнічної ієрархії.

Для західноукраїнського регіону в період розбирань Речі Посполитої і становлення імперії Габсбургів фронт міжетнічного протистояння проходив в іншій площині. Титульне населення – українці – було досить пасивною спільнотою з відносно низьким рівнем етнополітичної свідомості. До середини ХІХ ст. основний конфлікт склався між двома меншинами – поляками й австрійськими німцями. Вчорашня регіональна еліта – польська група – не витримала культурного шоку, який відчувала не так від падіння свого статусу, як від зростання престижності німецько(мовно)ї групи. Посттравматичний стрес польської діаспори від втрати державності та впливів у суспільстві регіону призвів до зростання етномобілізаційних процесів у середовищі поляків і спричинив зниження адекватності прийняття решти етнічних спільнот (українців, німців, євреїв), збільшення психо-культурної дистанції. Протистояння «поляки – українці і євреї» поглибилося на другому етапі міжетнічної боротьби за нове місце в суспільній структурі.

На міжетнічні взаємини суттєвий вплив мала й та обставина, якими кадрами за національною ознакою на всіх рівнях був складений апарат управління на Галичині. Це слугує орієнтиром у питанні про лідерів і аутсайдерів серед етнічних спільнот, визначає суспільний статус, певною мірою «престиж» кожної національності. Австрійський режим на початках свого урядування в західноукраїнському регіоні ліквідував монополію поляків у сфері місцевого управління, а до складу апарату

самоврядування ввів представників інших етнічних груп – австрійських німців, чехів, почасти євреїв, розширивши в такий спосіб контактну зону, створивши можливість для зміни характеру міжетнічних взаємин. Однак уже згодом, після 1867 р. і включно до 1918 р., за умов фактичного домінування в регіоні, польські чиновники знову відновили своє монопольне становище в органах крайової влади і місцевого самоврядування. Переважання представників однієї етнічної групи у владних структурах незворотно призводило до зростання відчуженості між «високостатусними» і «низькостатусними» групами.

Поляки в структурі населення Галичини. Основна маса поляків, яка прибула на західноукраїнські землі в XIV ст., була, по суті, першою організованою хвилею еміграції (перші контакти спостерігають тут у XIII ст. через релігійні впливи католицької церкви), однак не надто суттєвою для етнодемографічної структури. З другої половини XVI ст. з посиленням влади польської шляхти землі регіону активно заселяли вихідці зі східних воєводств Речі Посполитої – Жешувського, Люблінського, Келецького, Краківського. В XVII–XVIII ст. до цієї маси польських осадників додалася людність з центральних районів Польщі, Мазовії і частково з Мазурського Приозер'я. Польські колонії продовжували виникати в різних місцевостях на Галичині включно до кінця XIX ст.¹

Зауважмо, що в Габсбурзькій монархії найчисельнішою етнічною групою на Галичині офіційно вважали поляків. У східній частині коронного краю їх проживало приблизно 1,1 млн осіб (22,7%). Територіальне розміщення галицьких поляків було досить рівномірне: вони мешкали в усіх повітах, ніде не маючи абсолютної більшості. Найбільшу частку становили у Львові (49,4%) та у підльвівських околицях (близько 40%)². Понад 30% поляки становили в шести повітах, у 16 повітах вони мали від 20 до 30%, у 18 повітах – 10–20%, у двох (Калуському і Снятинському) – 5–10% і в чотирьох (Косівському, Богородчанському, Печеніжинському, Турківському) – менше 5%³.

У 1880 р. поляки в окремих містах становили значну, абсолютну або відносну більшість усього населення 19 міст Східної Галичини. Абсолютну більшість серед інших національностей вони становили в Самборі – 7 049 осіб, або 51,9% містян. Відносну більшість мали в Городку – 40,5% (4 096 осіб), Перемишлі – 43,4% (9 563), Ярославі – 41,2% (5 114). В інших містах вони хоч і не мали відносної більшості, та за кількістю жителів займали друге місце: в Сяноку – 40,5% (2 073), Коломиї – 25,8% (5 951), Станіславові – 30,0% (5 584), Жовкві – 24,5% (1 866), Бродях – 15,6% (3 128), Золочеві – 26,6% (2 219), Тернополі – 23,9% (6 170), Бережанах – 34,4% (3 749), Бучачі – 19,3% (1 920), Теребовлі – 32,2% (2 068). У Дрогобичі, Стрию, Яворові та Сокалі поляки за чисельністю населення займали треті місця. Отже, з усіх 19 міст поляки лише в одному становили абсолютну більшість, у трьох – відносну більшість, у п'яти – меншість. Загалом же тут поляки становили 29,0%, займаючи друге місце⁴. Упродовж 1881–1910 рр. кількість поляків зросла – від 72 737 осіб у 1880 р. до 145 157 осіб у 1910 р., тобто їхнє число майже подвоїлося. Загальна питома вага поляків у 19 містах підвищилася в середньому за цей час з 29% до 35,5% (145 157 осіб)⁵.

Згідно з розмовною мовою, поляки на Галичині домінували: від 51,5% у 1880 р. до 58,5% у 1910 р.⁶, хоча на початку ХХ ст. у 43 містах східної частини Галичини їх було заледве 35,3% (237 836 осіб), зокрема, у 24 містах з населенням понад 5 тис. осіб – 25,4% (43 386 осіб)⁷.

Позаяк етнічна структура населення східногалицьких міст і містечок була досить-таки складною, сюди додавалося й те, що в сільській місцевості проживала більшість великих землевласників, 82% з яких належали до польських шляхетських родів. Поляки володіли 78,8% земель так званої «табулярної власності»⁸. Польські аристократичні родини Потоцьких, Лянцкоронських, Бадені та інших володіли величезними латифундіями, розкиданими в різних повітах поблизу десятків сіл. Так, Карлові Лянцкоронському в Чортківському повіті належало 14 маєтків загальною площею 14 347 моргів, графам Потоцьким у Бережанському повіті належали володіння в 37 селах, граф Баворовський у Копичинцях Гусятинського повіту мав у своєму володінні 5 358 моргів, графу Фрідріхові Ржищевському в Богородчанському повіті належало дев'ять фільварків і ліс у районі чотирьох сіл, барон Йоан Лібік володів маєтками в 17 селах того ж повіту, а Стефан Бадені в Бучацькому повіті посідав маєток у 4500 моргів. У 1914–1915 рр. тільки у 12 повітах Тернопільщини налічувалося 552 поміщицькі маєтки, які належали полякам⁹.

Великі землевласники нерідко вкладали свої кошти в переробну промисловість, зокрема у млинарство й горілчаний промисел. На 1910 р. у Галичині існувало 2 067 млинів, 90% з яких належали полякам¹⁰. Зазвичай кожен поміщик, який мав понад 400 моргів землі, був власником принаймні одного млина. В руках польської шляхти і магнатерії концентрувалося і 84% лісів краю, які щороку приносили 45 млн корон доходу. Найбільші деревообробні підприємства належали австрійським баронам Попперові і Лібігові, а також польському графові Цінському, родині Потоцьких, іншим польським або сполонізованим шляхетським родам¹¹. Важливим джерелом доходів польського бізнесу залишалося гуральництво. Найбільше таких підприємств працювало в селах Павлівці, Кам'янці-Волоській, Підбужжі, а їхніми власниками були графи Вільгельм Семінський-Левицький, Владислав Борковський і князь Адам Сапіга. Найбільше гуралень було сконцентровано в повітах з великими земельними латифундіями: Сокальському (47), Бродівському (30), Кам'янецькому (30), Бучацькому (30), Підгаєцькому (27), Тернопільському (27) та ін.¹¹ Значні прибутки в цій галузі отримували графи Альфред Потоцький, Станіслав Тарнавський, барон Гец-Окоцімський та ін.¹²

Щоправда, аналогічно, як і селяни-українці, поляки-аграрії потерпали від нестачі землі. Адже левова частка зайнятості на Галичині припадала саме на сільське господарство: зі 100 працівників тут було 80 поляків і 94 українці¹³. Менше ніж 0,5 млн селянських господарств краю (95%) мали земельні наділи розміром до 5 га або взагалі їх не мали¹⁴. Власники таких наділів не могли вижити ані самі, ані з родинами навіть у врожайні роки. Для цього вони були змушені працювати поденно чи ж емігрувати за кордон. Інші через брак землі ставали жертвами пауперизації. Впродовж 1880–1910 рр. з Галичини емігрувало понад 605 тис. поляків (за іншими даними між

1880 і 1914 рр. з провінції виїхало близько 500 тис. польських селян)¹⁵. Унаслідок цього з 1880-х років деякі польські політики і громадські діячі Габсбурзької монархії пропонували розробити окрему програму захисту поляків від чимраз більшої капіталізації життя. Пропонували викупувати землі у збанкрутілих власників-поляків і продавати їх польським селянам за найнижчою ціною. Парцеляція – поділ державних, понаднормової частини поміщицьких земельних володінь тощо – принесла користь передусім полякам. Так, між 1880 і 1914 рр. продали 200 тис. га, з них українським селянам продали тільки 30 тис. га, решту – польським селянам. Якщо в 1873–1889 рр. відбулося 36 549 аукціонів середніх селянських наділів, то в 1909 р. – 729 карликових господарств (менше ніж 1 га)¹⁶. Парцеляція землі польським осадникам разом із зловживаннями місцевих адміністрацій, які перебували в руках поляків, і дискримінацією українців призводила до загострення українсько-польських відносин у регіоні¹⁷.

Головні ознаки соціальної структури поляків у Галичині окреслювала сфера професійних груп зайнятості. Статистика цього питання досить різна, що значно утруднює більш-менш об'єктивні підрахунки. У 1908 р., згідно з мовною ознакою, у відсотковому відношенні з-поміж поляків, українців та євреїв поляків налічувалося 59,7% землеробів, 12,8% промислових робітників/ремісників, 7,7% торговців, 8,6% наймитів, 3,8 службовців, військових 1,9% та 5,5% пенсіонерів, осіб без занять і прислуги¹⁸. Натомість 1910 р. носіями польської мови на Галичині зафіксували 49,1% землеробів/лісівників, 84,3% промисловців/ремісників, 89% торговців/транспортників, 81,2% працівників суспільної служби і вільних професій, 39,5% військовослужбовців, 74,4% осіб без професії¹⁹.

Незважаючи на це, упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. на перше місце у свідомості поляків краю виступили не ознаки соціальної нерівності, а ідеї національної єдності. Шукаючи пояснення, чому польський елемент у Галичині, особливо в містах, значно сильніший від українського, газета «Діло» писала: «Серед них [поляків. – І. М.] безперечно сильніше почуття народної солідарности, амбіції, свідомости сили і средств, тай загалом національна свідомість і відпорність, як у нас. У них також і ті стани, на яких ґрунтується гегемонія по містах, сильніші і чисельніші від наших. У них врешті політична і культурна сила, яка вже сама собою є доданим чинником для розвитку їх промислу і торгівлі»²⁰. Саме тому галицькі українці називали поляків на Галичині «неограниченими керманичами краю», закидаючи їм хизування громадсько-територіальною ідентичністю, демонстрацію до готовності формування громадянської єдності в межах дуалістичної монархії. «Поляки ідуть під лад правительству і заявляють при кожній нагоді у Відни свою лояльність державну і династичну більше як корінно-австрійські краї»²¹. Саме в такій площині й відбувається постання політичних акторів поляків на Галичині – реакція на актуальні для спільноти проблеми й превалювання етногрупових інтересів.

Партійно-політична структуризація поляків на Галичині: виклики для «чужих». У реаліях галицького суспільства інституалізація та діяльність етнічних політичних партій виконували функцію своєрідного індикатора політизації

етнічностей і усталення/превалювання етнополітичної свідомості. Для фігурантів міжгрупового інтеракціонізму цей час середини ХІХ – початку ХХ ст. став добою етнічного відродження, коли вони, згідно з відомою концепцією Мірослава Гроха, пройшли період патріотичної агітації (який спонукав до поступового усталення етнічної свідомості) та формування масових рухів. Зокрема, у програмі Стронніцтва народово-демократичного (СНД) (ендеків чи вшехполяків), виданій 1897 р. у Львові, стверджувалося, що «народ польський, без огляду на поділ політичний, має свідомість своєї єдності, свої інтереси загальнонаціональні, окремі від інтересів інших народів, тобто є в повному значенні того слова народом, здатним до спільного і незалежного існування політичного»²². Партійні лідери популяризували ідеї етнічної єдності поляків, спільності інтересів членів групи, захист права на відродження власної держави. Однак більшість польських партій після поразок революції 1848 р. та повстання 1863–1864 рр. тривалий час обмежувала свої політичні вимоги автономістськими гаслами²³.

Як приклад – програма окремої «Демократично-народової партії для австрійської Польщі», створеної 1905 р. у Львові, яка актуалізувала мету об'єднання членів групи на платформі етнічних цінностей. Висхідним пунктом вона проголошувала єдність польського народу та право поляків на незалежне політичне буття. Метою партії було домагатися для польської суспільності в Австрійській державі «якнайбільшої самостійності політичної, культурної та господарської», поступового розширення автономії Галичини, а також безумовного збереження за польським елементом вирішальної більшості в сеймі і парламентській репрезентації краю, розширення прав польської мови та культури в Галичині, Сілезії і на Буковині²⁴.

Значну політичну перевагу й тривалу традицію мав консервативний напрям галицько-польського політикуму. Однак політичне угруповання, яке називалось «Партія консерваторів», насправді було певною суспільно-політичною течією, аніж партією сучасного типу. Східногалицькі консерватори, так звані подoliaки, прагнули зберегти відсталу суспільну структуру, мотивуючи це захистом польського «стану володіння» перед українськими селянами. Представники цієї етнічної структури ніколи не були прихильниками співпраці з українцями, оскільки вважали останніх загрозою для своїх насамперед економічних, а пізніше й культурно-політичних інтересів²⁵. Примат захисту етногрупових інтересів польського населення досліджуваного хронотопу превалював у діяльності «Стражі польської»²⁶. Так і не зміг оформитися в потужну політичну силу в Галичині польський ліберальний (демократичний) рух. У серпні 1900 р. ліберали заснували у Львові Польську демократичну партію, а радикальніша група демократів у 1911 р. створила Польську поступову партію. Утім, обидві партії відігравали незначну роль у політичному житті провінції²⁷.

Важливим був і лівий сегмент польських політичних партій. Організаційне оформлення соціал-демократії в Галичині було започатковане утворенням у листопаді 1890 р. у Львові Галицької робітничої партії (ГРП), яку після першого з'їзду в 1892 р. перейменували на Соціал-демократичну партію Галичини (з 1893 р. – і Сілезії)

(СДПГіС)²⁸. Не можна назвати її суто польською за складом, адже вона об'єднувала у своїх лавах і українських, і єврейських робітників краю, засвідчуючи примат класового над етнічним. Однак в умовах поліетнічного регіону, невирішеності українського, польського та єврейського національних питань перед соціал-демократичною партією відразу постала й національна проблема. На першому публічному виступі партії заявляли: «ми, належачи до Соціал-демократичної партії, є поляками, і тільки бездумне патріотництво може нам в тому відношенні робити закиди»²⁹. Польський національний характер партії ставав дедалі виразнішим упродовж 90-х років XIX ст. Загострення відносин між польською та українською соціал-демократіями і розкол 1911 р. призвели до того, що українські соціал-демократи 1912 р. стверджували, що «не існує в світі більш націоналістичної соціалістичної партії, ніж польська соціал-демократія Галичини»³⁰.

Зауважмо: поразка 1860-х років, з одного боку, остаточно засвідчила крах політики «триолоїзму» (до учасників розборів Речі Посполитої в надії отримати деякі поступки), а з іншого – початок активної пропаганди форм польської етнічної свідомості для забезпечення політичних цілей, а отже, поширення доктрини етнонаціоналізму. Приблизно з цього часу в свідомості етнічних активістів усталилось переконання, що їхній народ має невідчужуване право на контроль над своєю долею. Проілюструймо це твердження на прикладі діяльності політичних інститутів, які артикулювали ідеали національної боротьби – у спектрі польських правих і лівих етнічних партій на Галичині.

Одним із найпослідовніших апологетів власної концепції розв'язання проблеми етнічності на Галичині стала польська національна демократія. Сповідувані ендеками варіанти стратегії щодо «інших» визначалися дилемою (не)визнання їх етнічності-ми³¹, а також демонстрацією одностайності у трактуванні міжетнічних суперечностей як суспільної константи. Заперечення націонал-демократами самотності тих чи тих спільнот означало ставку СНД на їхню етнічну асиміляцію. У стосунках, скажімо, з українцями очільники польської націонал-демократії сповідували принципи етнічного егоїзму, солідаризму й зовнішньої експансії. В ідеології СНД набула політичної форми ідея войовничого колоніального культуртрегерства та католицького прозелітизму, а програма ендеків однозначно і безкомпромісно проголошувала стратегію тотальної війни з усіма виявами українства. Тим паче, що польські праві не визнавали існування українського народу, вважаючи його окресленням належності до політичної партії, створеної австрійцями для поборювання польського визвольного руху³². У «Міркуваннях сучасного поляка» (1905) духовний батько модерного польського етнонаціоналізму Р. Дмовський писав: «Задля нашого національного майбутнього у стосунках із русинами необхідна одна із двох речей: 1) або щоб усі вони, чи принаймні частина з них, стали, наскільки можливо, поляками; 2) або щоб вони стали самосутнім, міцним руським народом, здатним боронити свою самостійність не лише від нас, але й від москалів. Якщо русинам судилося стати поляками, то треба їх полонізувати, якщо ж їм судилося стати самосутнім, здатним до життя й боротьби руським народом, треба примусити їх гартуватися у вогні боротьби»³³.

Загалом польський етнонаціоналізм ендецького штибу – прикметна ознака, яка суттєво відрізняла праву ідеологію від інших польських політичних таборів. Ідеал ендеків – практика примусової етнічної асиміляції, до якої вдавалися Російська й Німецька імперії. Знаковий компонент стратегії ендеків – її інкорпораційна доктрина, що полягала в завданні включення Галичини в майбутню Польську державу. Тому в архітектоніці етнонаціоналізму польської етнічної групи знаковим став «львівський» загальнопольський з'їзд політиків 1903 р. Його прихована мета – відновлення польської державности, а отже, як заклики до дії – легальні заяви про нерозривну єдність розділених польських земель та проголошення Галичини «польським П'ємонтом». Підсумком з'їзду стало зближення польських консерваторів (подоляків), націонал-демократів і людовців³⁴.

Польський етнонаціоналізм, який сформувався як симбіоз цінностей етнічності й католицизму, був репрезентований і Католицько-людовою партією, що утворилася 1908 р. на ґрунті зближення з ендеками. У практичній політиці ця політична сила, поєднуючи клерикальні й націоналістичні гасла, реалізовувала принципи профспілки католицьких товариств ремісників і робітників³⁵. Вимогами забезпечення «національної оборони» проти галицьких українців були позначені й спроби консолідування польського консервативного напрямку. Його еволюція на Галичині привела до утворення 1906 р. «Союзу національної праці», а наступного року – Партії національної правниці. В лоні останньої, яка фактично була партією західногалицьких консерваторів, визріли дві фракції – автономістів та центристів, які, незважаючи на внутрішні розбіжності, тісно взаємодіяли з націонал-демократами³⁶.

У загальних рисах аналогічною була й діяльність координаційного комітету польських партій – «Рада Народова» (1906) – виборчого об'єднання, до якого ввійшли представники урядових консервативних кіл на чолі з намісником, центристської опозиції як блок демократів і людовців, а також ендеків. Метою РН була «оборона національних інтересів» і насамперед «впровадження якнайбільшого числа послів, приналежних до національного табору, без огляду на різницю їх політичних поглядів»³⁷.

Потужним артикулятором польського етнонаціоналізму лівих у досліджуваному хронотопі залишався людодовий рух – Стронніцтво людове (Народна партія), ПСЛ. Його речники висунули принцип солідарності всіх польських партій у національному питанні (загальні збори людовців у Тарнуві 1896 р.), домагалися надання Галичині статусу автономії в межах дуалістичної імперії, аналогічного до положення Угорщини (партійна програма 1901 р.), заявляли про потребу етнічної самооборони польського народу (з'їзд ПСЛ у Жешуві 1903 р.)³⁸.

Соціал-демократи, репрезентовані Польською соціал-демократичною партією (ППСД) (VI з'їзд 1899 р. у Кракові, VIII з'їзд 1903 р. в Перемишлі), артикулювали етнонаціоналістичні настрої серед польської суспільності, розглядаючи всю Галичину як польський регіон з українською меншістю, а тому їхні погляди кардинально не відрізнялися від позицій інших етнічних партій. Зголосившись підтримати ідею розширення автономії краю, партійні лідери навесні 1906 р. застерігали, що це можливе

тільки у разі, якщо Галичина в перспективі буде зародком відновлюваної польської державности³⁹.

Питомий компонент польського етнонаціоналізму становили ідеологічні засади інших етнічних партій і громадських організацій, які інституціоналізувалися на західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, програма Польської демократичної партії, утвореної в серпні 1900 р. у Львові, зводилася до оборони «польськості»; з 1911 р. аналогічною була й діяльність Польської поступової партії⁴⁰. Про поєднання «охоронного» націоналізму та іредентистських цілей польської етнічної групи свідчить діяльність філій товариств «Страж польська» і «Ліга польська»⁴¹. Вони акумулювали громадські сили галицьких поляків на захист самости групи, а також їхню етнополітичну мобілізацію. Це було ще одним доказом примату етнічного над іншими типами ідентичності в групових настроях поляків в умовах, сказати б, прелюдії битви етнонаціоналізмів на західноукраїнських землях у XX ст.

Як бачимо, імпульсом до активізації поляків на Галичині була щораз більша активність основного ядра їхнього етносу. Етнополітична поведінка галицьких поляків була співзвучна участі в іредентистському русі, а тому так званий галицький досвід відіграв важливу роль у підготовці поляків до їхнього незалежницького статусу⁴². Уявлення про Галичину як складову своєї етнічної батьківщини викликало прагнення включити їх до складу відродженої Речі Посполитої. Відтак сигналом до відродження всіх форм польської національної свідомості було проголошення автономії Галичини внаслідок неформальної угоди польських політичних еліт з офіційним Віднем про підтримку останнього в реформуванні Габсбурзької монархії. Така домовленість, з одного боку, мала обмежений характер, а з іншого – фактично закріпила польське політичне домінування на Галичині⁴³. Здобувши в 1867 р. «плацдарм» для державного відродження на Галичині, поляки щодо монархії Габсбургів дотримувалися стратегії опортунізму, що зводилася до взаємної політики лоялізму⁴⁴. Та найголовнішим і певною мірою найпарадоксальнішим було те, що відтепер поляки керували іншою нацією (українцями), перебуваючи водночас такими самими суб'єктами конституції дуалістичної імперії⁴⁵. Українські політики 1912 р. зауважували, що «в дійсності польської держави нема, а є тільки держава австрійська, якої конституція признає всі народи рівноправними. ... Свобода польського народу не може бути неволею українського народу, польський Піємонт в Галичині не може бути продовженням польської Річи посполитої... український нарід мусить мати ту повноту прав, яка на основі австрійської конституції належить ся рівноправному народови»⁴⁶.

Етноконфесійний чинник конструювання ідентичності поляків на Галичині.
Досліджуваний період був часом формування незмінного кола асоціацій національного характеру поляків – християнських вартостей, передусім типово польського гатунку католицької релігійності (з якою часом пов'язують формулу «твердиня християнства»), сарматизму, польської національної манії величчя, романтизму, позитивізму, а понад усе – певної моделі історії та кола літературних текстів⁴⁷. Незважаючи на

зростання національного самоусвідомлення українців на Галичині, переконання поляків, що українці не здатні до незалежності, прогресувало. Речниками такого погляду були, зокрема, народні демократи, які мали дедалі більший вплив на крайове суспільство, а також консерватори, об'єднані в групі так званих Подоляків. Розв'язання польсько-українського конфлікту, на їхню думку, виражала максима «Gente Ruthenus natione Polonus», яку від другої половини ХІХ ст. українці розглядали як вираження ворожої їм колонізації⁴⁸.

Подоляки гостро реагували на все більші вимоги українського руху, який мав виразно народницьке забарвлення, його намагання самостійно бути речником народу і відмовляти в цьому праві місцевій шляхті, яка почувалася «трохи русинами», а решта була польського походження. Прикладом може бути виступ А. Голесівського в Галицькому крайовому сеймі у жовтні 1889 р. Звертаючись до українських послів, він зауважив: «не знаю, чи ви тут чужі, чи ми. Бо хто ж вам поставив церкву святого Юра, хто ставив церкви, якщо не ми, руська шляхта? Хто ж, якщо не ми, хто зараз признаємося до ширшої вітчизни, до Польщі... Ми тут віддавна, не як руцизна напливова, бо вона виникла тільки після 1848 р.»⁴⁹

Як відомо, прикладів політичних і громадських речників такої максими було чимало, серед інших – польський магнат, відомий меценат, учений-природознавець і громадський діяч, граф Володимир Дідушицький (1825–1899), життя і діяльність якого творять цілу епоху в історії півдастрийської Галичини. Відомий історичний факт: у 1848 р. граф просив єпископа Г. Яхимовича дозволу на перехід з латинського на грецький обряд. Усвідомлюючи своє руське походження, В. Дідушицький, як і більшість історичної аристократії у складі спільної українсько-польської секції від Галичини на Слов'янському конгресі у Празі, записався в його документах як русин, а також вів переговори «по руськи». Це не завадило йому взяти участь в організації Січневого повстання⁵⁰.

Зауважмо: процес перетворення міфу «етнічного русина національного поляка» на стереотип віддзеркалює його еволюція. По-перше, цей різновид свідомості був не індивідуальним виявом якоїсь спеціально «зрадницької» чи «угодовської» позиції, а цілком масовим явищем серед української шляхти «поунійних поколінь» (після укладення Берестейської церковної унії 1596 р.), тобто орієнтовно вже з другого – третього десятиліть ХVІІ ст. По-друге, цей міф/стереотип менш за все належить до дилем морального змісту, в основі його лежить соціальний компроміс з територіально-національним патріотизмом (мова й віра предків, відданість «старовині», сентимент до рідних місць і ширше – до «нашої Руси») та патріотизмом політичним, який ґрунтувався на належності до політичного організму – держави, якій шляхтич (незалежно від того, чи вона персоніфікувалася в особі володаря, чи виступала в новітній абстрактній іпостасі) був зобов'язаний служити вірою і правдою⁵¹.

Ще у 40–50-х роках ХІХ ст. сфера етноконфесійних відносин стала дзеркалом суперечностей, які чітко простежувалися в українсько-польському ракурсі. Так, під час «Весни народів» ієрархія греко-католицької церкви неприхильно зустріла саму революцію, не підтримала її ідей і залишалася у фарватері урядової політики,

чинячи опір польським діячам, які намагалися залучити руське духовництво та його паству до реалізації своєї мети – відбудови «історичної Польщі»⁵². Водночас серед різних чинників, які провокували напруження в міжконфесійних і міжцерковних стосунках, найсуттєвішу роль відіграв польський етнонаціоналізм. В баченні його представників першість римо-католицької церкви була незаперечною, однак в образі «поляка-католика» етнічне мало домінувати над клерикальним⁵³. Сюди ж додавалося твердження про польські етнічні землі як про крайній рубіж західної (латинської) цивілізації. А що воно виконало роль одного з компонентів польського колективного милування (І. Берлін⁵⁴), очевидними були претензії на цивілізаційну місію, яку римо-католицька церква закріпила за собою. Тому такі міфологеми, зрозуміло, ставали на заваді толерантному співіснуванню з «чужими».

Суттєвий приклад – конкордат (угода) між римо- та греко-католицькою ієрархією про співжиття вірян двох обрядів та їхніх ієрархій у Галицькій церковній провінції. Вперше про таку домовленість заговорили в 1853 р., а вже через десять років її затвердив папа Пій IX декретом конгрегації *de propaganda fide* від 17 липня 1863 р. В жовтні того ж року конкордат проголосили як міжобрядове порозуміння поляків і українців у Галичині⁵⁵.

Зауважмо: довгі десятиліття по тому угода 1863 р. для політичних акторів поляків залишалася, як згадував С. Гломбінський, «символом фактичної незгоди», а також колізією етнічних і державних інтересів їхньої групи, політикою Ватикану, який нібито схвалював «конфесійний сепаратизм» передусім з боку українців⁵⁶. А що положення угоди мали важливе значення для стабілізації відносин між Римо- і Греко-Католицькою Церквами, зокрема щодо гарантій обом обрядам у Галичині їхньої кількісної незмінності, територіальної непорушності та сакраментальної тотожності, то домовленості 1863 р. регламентували співжиття двох народів і двох обрядів на одній канонічній території Галичини⁵⁷. З іншого боку, міжцерковна угода стала своєрідним стимуляційним чинником для активізації Римо-Католицької Церкви в здійсненні ролі форпосту польськості на Галичині, конструювання її ідентичностей.

Спроби реалізації положень конкордату 1863 р. визначили нові тенденції в міжцерковному та міжконфесійному діалозі, адже в контексті «цивілізаційного підходу» йдеться про зіткнення цінностей, яке контрастніше простежується у фокусі взаємин двох християнських конфесій. Саме в такому дискурсі прочитується міжетнічна дистанція між римо- і греко-католиками, яка й провокувала латентний етноконфесійний конфлікт. Його значущим компонентом стала проблема прозелітизму, запрограмована конкуренцією християнських церков на Галичині. Наприклад, численні закиди в прозелітизм з боку греко-католиків містилися в публікаціях репрезентантів польського варіанта римо-католицизму: «не можна навіть дивуватися, що польські селяни, не маючи поблизу костьолу, зтероризовані Русинами, йдуть на спокуси з боку грецьких [греко-католицьких. – І. М.] парохів»⁵⁸. Як один із численних доказів цього наводився факт «навернення» в греко-католицизм 86 осіб римо-католицького визнання з с. Буші Бережанського повіту. Щоправда, довгий час замовчували відповідь львівського греко-католицького митрополита на скаргу ксьондза Країнського

– вимогу негайно повернути «украдені овечки» римо-католикам. Греко-католикам закидали примушування до виховання дітей з мішаних українсько-польських шлюбів (15% від їхньої загальної кількості) в одному обряді. Такі шлюби Греко-Католицька Церква нібито використовувала в «гонитві за латинськими душами» не тільки з релігійного запалу, але й з матеріальних міркувань – для поліпшення стану зубожілих родин⁵⁹. А що йшлося про «поляків греко-католицького обряду», які становили, скажімо, в 1910 р. 6,9% на Галичині супроти 97% римо- і вірменокатоликів (додаймо й те, що в 1890 р. у Львівській церковній провінції, яка обіймала східну і західну частини Галичини, налічувалося 5 785 776 католиків, серед них 2 751 462 католиків з єпархій «грецького обряду»)⁶⁰, зрозумілим є змагальний характер співіснування культурних підсистем, зумовлений конкуренцією «своїх» і «чужих» у духовній сфері.

Оскільки почуття етнічної належності зазвичай пов’язували з конфесійною належністю і/або мовою повсякденного спілкування, то, приміром, русофільська газета «Русская правда» закликала українських селян розрізняти свою етнічну й конфесійну належність. Власне під час перепису 1911 р. остання й стала об’єктом статистичних спекуляцій з боку так званих «латинських прозелітів»: «З нагоди народного перепису виявилось, що дуже багатьом православним руським мужикам ще не ясно, яку віру вони сповідують і яка різниця між вірою і народністю. Цю темноту руського народу в справах віри і народности використовують з двох сторін: з одного боку деякі волохи, а з іншого латинники-уніати. Волохи називають православну віру “волоською” і тим навмисно туманять наших руських мужиків, говорячи їм, що вони повинні називати себе волохами, коли вони “волоської” віри; а латинники-уніати повторюють те саме, розтлумачуючи руським мужикам, що вони як руські люди не повинні признаватися до “волоської” віри»⁶¹.

Зауважмо: характер етноконфесійних стосунків не в останню чергу залежав від позиції представників вищої церковної ієрархії. Показовими є наголоси А. Шептицького в його пастирському листі від 16 травня 1904 р. «До поляків греко-католицького обряду». В ньому фігурують твердження про згубний вплив прозелітизму і заборона самовільного переходу на інший обряд: «Зміна обряду є зрадою свого законного пастиря і занеханням звичаїв традиції предків. Не годиться порушувати обряд з матеріальних причин. ... зміна обряду, оголошена у старостві, не може бути прийнята церковною владою, бо така не буде законною і правдивою. Віруючі, навіть якщо вони змінили обряд, не перестають бути підданими духовної влади свого законного пастиря»⁶². Такі твердження завершуються закликом єдності віри і братерства «всіх людей християнської віри».

Незважаючи на це, на рівні нижчого духовенства траплялися спроби римо-католицького духівництва «переманювання» дітей греко-католиків в інший обряд. Такий випадок трапився під час уроку релігії в народній школі с. Заріччя 19 травня 1910 р. Дев’ять свідків – учні місцевої школи – засвідчили спробу пароха Солотвина ксьондза Юзефа Ярека вмовити Анну Волчанську (яка готувалася до першого причастя) перейти в римо-католицький обряд, а коли вона

відмовилася й проказувала молитву українською мовою – застосував до учениці грубу фізичну силу⁶³.

Однак, на нашу думку, немає підстав стверджувати, що саме релігія відігравала роль головного каталізатора конфліктної взаємодії в конструюванні ідентичностей поляків на Галичині. Зазвичай конфлікти зростали на ґрунті етнічного протистояння в політичній царині, а релігійний чинник слугував додатковим каталізатором. А якщо виходити з відмінностей конфлікту інтересів і конфлікту цінностей, то, ймовірно, можна виокремити два великі класи етнічних конфліктів. В основі першого були суперечності між християнськими спільнотами в Галичині (українцями-греко-католиками і поляками-римо-католиками), які належали до одного цивілізаційного ареалу, тому тут йдеться про конфлікт інтересів представників різних етнічних груп. У другому ж йдеться про зіткнення етнічних спільнот, які належать до різних цивілізацій, і, відповідно, це був, радше, конфлікт цінностей.

Отже, в етнонаціональній та етносоціальній структурі населення Галичини значну частку становили поляки, які були ремісниками, купцями, робітниками, представниками вільних професій і чиновниками. Після розборів Речі Посполитої наприкінці XVIII і упродовж XIX – початку XX ст. польсько-українські стосунки трансформувалися у стосунки двох етнічних груп у складі Австрійської імперії. Однак на питому українських землях вони таки набули форми стосунків між двома станами – шляхетсько-польським та селянсько-українським, зрештою вони і стали тією новою парадигмою. Адже на той час уже більшість української шляхти була культурно полонізована, а тому навіть корінні українські роди сприймалися як польські. Польська та українська нижчі верстви (власне етнічна товща) не мали такого широкого фронту економічного, культурного і політичного контакту, який сторони часто сприймали й організовували як конфлікт. А тому моделлю польсько-українського співіснування на той період стало селянсько-панське протистояння. Цю ворожнечу важко назвати етнічним протистоянням, оскільки більшість шляхти, попри те, що вона була культурно полонізована й окатоличена (тоді це були синоніми), не відчувала себе «чужою» на землі своїх предків і навіть була патріотично «проукраїнськи» (щоправда, в територіальному сенсі) налаштована.

Як наслідок сформувався стереотип, який ґрунтувався на тривалому протиборстві української і польської спільнот, в основі якого лежав соціальний конфлікт між поміщиками-селянами й українськими селянами. Не менш важливу роль відігравав міф про польську модель католицизму як форпосту християнства проти варварства, до якого відносили не тільки православ'я, але й уніатство.

Основні складники такої політичної доктрини, яка виникла ще в XVI–XVII ст., а у XVIII – на початку XX ст. трансформувалася в масову свідомість політичних класів, криються у трьох чинниках. По-перше, це територіальний експансіонізм, спрямований на схід, метою якого було встановити «вогнем і мечем» панування Польщі «від моря до моря»; по-друге, специфічна польська модель латинського католицизму, яка нехтувала існуванням на схід від польської етнографічної території інших форм християнства, зокрема, пов'язаного з Папським престолом католицтва

греко-візантійського обряду; по-третє, специфічний різновид расизму – сарматизм, згідно з яким польська еліта походить не зі слов'янського середовища, а від іранської (сарматської) аристократії. Історична безпідставність сарматизму була очевидною, тому він трансформувався в концепцію вибраного шляхетського народу, народу панів, покликаного керувати пасивними масами.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. почала працювати міфологема чи конструкт етносу як надцінної єдності, яка чи не єдина (бо вже давно була забута міфологема монарха, суверена, а в деяких народів навіть і спільного Бога) втілює і реалізовує сподівання кожної окремої одиниці. Поза цим вона вже не може реалізуватися. Почав абсолютизуватися колективізм, який за головний згуртувальний принцип обрав саме мовно-культурний чинник. Відповідно трансформуються і польсько-українські стосунки – вони стають спочатку параміжетнічними, а потім власне міжетнічними, тобто закоріненими не тільки в стереотипах масової свідомості. На цій парадигмі вони вибудовуються від середини ХІХ ст. аж до сьогодні.

1. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов, 1983. С. 39; Monolati I. Metropolia versus peripheria. Studia nad etno- i geopolityką dawnych Kresów Wschodnich I Rzeczypospolitej na przełomie XIX i XX wieku. Piotrków Trybunalski, 2015. S. 167.

2. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 143; Monolati I. Viribus Unitis? Dylematy (współ)istnienia narodów Galicji Habsburskiej. Lublin, 2013. S. 106–139.

3. Макарчук С. Этносоциальное развитие... С. 38.

4. Драк М. Східна Галичина: національний склад населення міст та містечок (1880–1910 рр.): матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: зб. наук. статей. Чернівці, 2004. Ч. 2. С. 278.

5. Там само. С. 280.

6. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ, 2010. С. 121, табл. 6.

7. Там само. С. 446, табл. 27.

8. Вітенко М., Монолатій І. Соціально-економічний аспект польсько-українських відносин у Галичині в 1867–1914 рр. та ідея незалежності України. Галичина. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 135–141.

9. Макарчук С. Этносоциальное развитие... С. 44.

10. Свежинський П. В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Львів, 1966. С. 90.

11. Данило Журавель. Як наша земля стає ненаша. Львів [б. р. в.]. С. 16.

12. Савчук Б. Корчма: антиалкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. Івано-Франківськ, 2001. С. 56; Хонігсман Я. Соціальна структура населення Галичини на початку ХХ ст. Українське слов'янознавство: республ. міжвід. наук. зб. Львів, 1972. Вип. 6: Історія зарубіжних слов'ян. С. 71.

13. Batowski H. Die Polen. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) / herausgegeben

von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien, 1980. Band III: Die Völker des Reiches. Teilband 1. S. 540.

14. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ, 1988. С. 27.
15. Монолатій І. Разом, але майже... С. 141.
16. Batowski H. Die Polen... S. 542.
17. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. Львів, 1954. С. 169.
18. Макачук С. Етносоціальне розвитие... С. 43.
19. Urbanitsch P. Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) / herausgegeben von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien, 1980. Band III: Die Völker des Reiches. Teilband 1. Tab. 12, 13; Монолатій І. Разом, але майже... С. 137, табл. 13.
20. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 pp.). Івано-Франківськ, 2006. С. 64.
21. Данило Журавель. Як земля наша стає не наша. *Діло* (Львів). 1912. 26 (13) квітня.
22. Program Stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim. Lwów, 1897. S. 7.
23. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906. Kraków, 1907. T. II. S. 22; Frasz Z. Galicja. Wrocław, 2004. S. 192–195.
24. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne... S. 188–193; Batowski H. Die Polen... S. 535.
25. Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1896 pp. Львів, 1996. С. 100; Frasz Z. Galicja. S. 177–178.
26. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 146. Оп. 58. Спр. 446. Арк. 2, 4–7, 12–15.
27. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 pp.). Івано-Франківськ, 2006. С. 242.
28. Там само. С. 120.
29. Там само. С. 131.
30. Там само. С. 401.
31. Radomski G. Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926. Toruń, 2000. S. 10.
32. Монолатій І. Разом, але майже... С. 327; Monołatij I. Viribus Unitis? S. 121–122.
33. Павлишин А. Студії над генезою польсько-українських конфліктів у XX столітті. *Незалежний культурологічний часопис «І»* (Львів). 1997. Ч. 10: Україна і Польща наприкінці XX століття. С. 123.
34. Михальський Ю. Всепольський з'їзд політиків у 1903 р. та суспільно-політична ситуація в Галичині. *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ, 1997. С. 111, 112.
35. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne... S. 252; Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1974. S. 52.
36. Holzer J. Mozaika polityczna... S. 50.

37. ЦДІАЛ України. Ф. 524. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.
38. Жерноклеєв О. С. Національні секції... С. 242–243.
39. Там само. С. 119, 120.
40. Holzer J. Mozaika polityczna... S. 51.
41. ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 446. Арк. 9, 9зв, 11, 45, 50; Там само. Ф. 524. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2, 3, 4–5.
42. Monolatii I. Metropolia versus peripheria... S. 205–215; Monolatii I. “Trud zmagañ o utrzymanie tożsamości narodowej...” Polacy Galicji Wschodniej w czasach Monarchii Habsburskiej (koniec XVIII w. – 1914 r.). *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego (Płock)*. 2017. T. IX. S. 377–421.
43. Миллер А. Галиция в системе австро-венгерского дуализма. *Австро-Венгрия: опыт много-национального государства* / отв. ред. Т. М. Исламов, А. И. Миллер. Москва, 1995. С. 64, 65.
44. Unowsky D. L. Celebrating Two Emperors and a Revolution: The Public Contest to Present the Polish and Ruthenian Nations in 1880. *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy* / ed. by L. Cole and D. Unowsky. New York and Oxford, 2007. P. 114, 123–131.
45. Wandycz P. S. The Poles in the Habsburg Monarchy. *Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia* / ed. A. S. Markovits and F. E. Sysyn. Cambridge, 1989. P. 85–89; Монолатій І. Pro Imperio: галицькі поляки як суб’єкт міжетнічних взаємин у дуалістичній імперії. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2008. Ч. 52: Польський усе-світ Галичини. С. 9–18.
46. «Польський Піємонт». *Діло*. 1912. 9 травня (26 квітня). С. 2, 3.
47. Адемець М. Національний характер поляків. Стереотипи, риторика й ангелологія на службі національній справі і мітології. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 1997. Ч. 10: Україна і Польща наприкінці ХХ століття. С. 48–55; Монолатій І. Між співіснуванням і наступом: фактор етнополітичної мобілізації поляків Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Історичний журнал* (Київ). 2010. № 1–3. С. 113–120.
48. Терещенко Ю. І. Причинки до історії галицького консерватизму. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 25.
49. Аркуша О. Галицький сейм... С. 29.
50. Терещенко Ю. І. Причинки до історії... С. 19.
51. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., переробл. та розширене. Київ, 2006. С. 242–244, 304–307; Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.). Івано-Франківськ, 2009. С. 157–182; Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива та перспектива. *Незалежний культурологічний журнал «І»*. 1997. Ч. 11: Україна – Польща. Діалог над кордоном. С. 24, 25.
52. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / ред. О. Турій, упоряд.: У. Кришталович, І. Сварник. Львів, 2002. С. ХІ; Турій О. Національне і політичне полонофілство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 рр. *Записки НТШ*. Праці історично-філософської секції. Львів, 1994. Т. 228. С. 183–206.
53. Głabiński St. Wspomnienia polityczne. Pelplin, 1939. Cz. 1: Pod zaborem austriackim. S. 57, 59.

-
54. Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила. *Сучасність* (Київ). 1993. № 3. С. 103.
55. Пашук А. Українська церква і незалежність України. Львів, 2003. С. 216.
56. Głabiński S. Wspomnienia polityczne... S. 57.
57. Пашук А. Українська церква... С. 217.
58. Монолатій І. Разом, але майже... С. 457.
59. Głabiński S. Wspomnienia polityczne... S. 58–59.
60. Монолатій І. Разом, але майже... С. 459, табл. 30; С. 464, табл. 31.
61. Православная вѣра чи волоская? *Русская правда* (Львів). 1911. 21 сѣчня (3 лютого). С. 1.
62. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького до поляків греко-католицького обряду. *Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944*. Львів, 1998. Т. II: Церква і суспільне питання; Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 327.
63. Польський пробош – кривоприсяжником і катом руських дітей. *Діло*. 1910. 23 (10) грудня. С. 5, 6; 24 (11) грудня. С. 4, 5.

Іван Монолатій

«ДАЮ ТОБІ, ЩОБ І ТИ ДАВАВ»: ЄВРЕЙСТВО ГАЛИЧИНИ

Основні принципи, яких дотримувалася єврейська спільнота, співіснуючи в іншоетнічному середовищі Галичини, можна визначити логічним рядом: адаптація – гарантування безпеки – збереження ідентичності. Єврейська спільнота на Галичині володіла високим ступенем комунікативності, адже була орієнтована на те, щоб підлаштовуватися під наявні обставини, по-можливості змінюючи їх для поліпшення умов життя. Галицьке єврейство, як і в інших регіонах Габсбурзької монархії, могло мімікрувати в будь-якому оточенні. Адаптація виражалася в тому, що євреї добре знали мови і діалекти регіону, місцеві традиції та звичаї, психологію тих, хто їх оточував. Вони достатньо гнучко реагували на зміни політичної і ринкової кон'юнктури, пристосовувалися до вимог суспільства, яке їх приймало, і чималих успіхів досягнули в тому, щоб забезпечити власні інтереси і навіть увійти в регіональну еліту. Базовою цінністю політичної культури єврейства регіону був колективізм. Визначальною тут стала теза «ми–ідентичність», основна за оцінюванням включеності людини в групу. За такої градації цінностей високий авторитет мав закон – не лише через схильність громадян апелювати до нього як до частини шанованого минулого, але й через тісний зв'язок закону з релігією. Для галицької єврейської спільноти актуальними були потреба у формалізації правових норм і меж, в яких вона співіснувала з іншими, а також контроль над їхнім дотриманням.

Поведінка євреїв Галичини у повсякденному житті була продиктована необхідністю створення зовнішніх зв'язків у суспільстві, яке їх приймало (монархія Габсбургів). Ці зв'язки могли б слугувати гарантією безпеки та збереження майна єврейської спільноти. Підтримання нормальних стосунків з навколишнім середовищем зазвичай ставили вище за матеріальну вигоду. Проникненість єврейської спільноти переважно була обмеженою. Контакти із суспільством, яке її приймало, встановлювалися лише у певних сферах і не торкалися релігії, традицій і культури. У сприйнятті населення регіону євреї були носіями чужої культури і віровчення. Незважаючи на такі засадничі принципи, взаємини євреїв і українців можна визначити як етнічний компроміс. Інтеграція єврейської спільноти в суспільство (Галичина) була глибокою лише в господарській сфері. Рід заняття євреїв – активна участь у торгівлі та підприємництві – визначав ставлення з боку суспільства, яке їх приймало. Зазвичай переважала реакція настороженості, підозрілості та впев-

нености в тому, що достаток євреїв не може бути наслідком чесної праці. Адже ментальність селянства на Галичині визначала працю як важку фізичну на землі; цим почасти можна пояснити численні свідчення сучасників, вони відмовлялися вважати євреїв людьми, які чесно заробляють на кусник хліба. Традиційні заняття євреїв ремеслом і торгівлею трактували як засіб свідомо уникати участі в єдиному праведному способі отримання засобів до існування – землеробстві.

Тож це був не зовсім надійний шлях закріплення міжетнічних взаємин. Євреї володіли певним економічним ресурсом і вміло ним розпоряджалися, однак модель взаємовідносин з іншими етнічними спільнотами мала через це своєрідні «тріщини», які надавали крихкості усій конструкції. Відносини між євреями й українцями регулював своєрідний кодекс – неписані правила, які сформувалися впродовж століть на досліджуваній території. Етнічна солідарність між євреями й неєвреями (українцями, поляками, німцями) виникала передусім у господарській сфері, де ці групи взаємодоповнювали одна одну. Ініціативи у встановленні ринкових відносин та активізації ділових контактів часто виходили від євреїв. Поза цим українці достатньо адекватно сприймали єврейську спільноту, хоча психокультурна етнічна дистанція майже не скорочувалася. Загалом це засвідчує суб'єктивні і, безумовно, міфологізовані судження, які ґрунтувалися на поширених етнічних стереотипах образу єврейської спільноти досліджуваного регіону.

Найважче євреям у культурі піддавстрійської Галичини давалося «бути іншим» – це постійна спокуса зведення рахунків поміж єврейською культурою і культурою неєврейською (більшості), гегемонії однієї зі сторін або ж поділу на різні сфери («євреї удома; поляк, німець, українець – на людях» чи ж навпаки). Головний виклик, що поставав перед галицьким євреєм, – це те, як обернути свій номадизм, протест проти «стирання» «іншости», своє заперечення «природного» зв'язку між мовою, етнічністю і землею, свою пристрасть до тексту як привілейованого простору та інші когнітивні й ціннісно-нормативні настанови в зацікавлену нормативну критику культури більшості, з одного боку, а з іншого – в неупереджене і навіть радикальне ставлення до різноманітних виявів єврейства.

Євреї на Галичині: етнодемографічний розвиток. Витоки формування єврейської діаспори на Галичині сягають ще часів середньовіччя, коли на цю територію були спрямовані міграційні хвилі. Перебуваючи осторонь військово-політичного психозу, який охопив Західну Європу X–XI ст., галицькі землі дуже приваблювали багатостраждальних євреїв-утікачів, тим більше, що в плані поселення для них ще не існувало якихось обмежень. Місцеві володарі навіть сприяли цьому, надаючи відповідні привілеї. Першим задокументованим повідомленням про присутність євреїв у Львові вважають клаузулу в привілеї 1356 р. про можливість організації ними та іншими «націями» міста свого судочинства за головування міського війта¹. Однак уже кінець XIII ст. ознаменувався поглибленням християнізації галицького суспільства і напливом німецьких поселенців, войовничий антисемітизм яких почав поволі проникати в середовище міщан. Цим вміло скористалися купці християнського віросповідання. За їхнього наполягання у 1299 р.

на галицьких євреїв наклали додаткові податки й обмеження, а коли в 1319 р. у південно-східній Польщі виникла загроза голоду, в цьому звинуватили місцевих євреїв, яких вигнали з багатьох міст. Згодом, у 1492–1497 рр., прибула невеличка група заможних євреїв-купців, вигнаних з Португалії, які, незважаючи на всі заборони та обмеження, зуміли швидко «домовитись» з місцевою адміністрацією і налагодити успішну комерцію. Лише ХVІ ст. для галицьких євреїв було назагал спокійним і продуктивним – їхня кількість стрімко зростала не лише в містах, але й у сільській місцевості. На межі ХVІ–ХVІІ ст. єврейське населення становило близько 6% від загальної кількості всього населення Галичини². А що в період Речі Посполитої євреї встигли майже монополізувати її торгівлю, зосередити в своїх руках великі капітали, то на 1772 р. вони становили 7% населення східної частини Галичини³. В перші роки австрійського врядування в Галичині тут могло проживати приблизно 151 300 тис. євреїв, тобто 41 400 тис. сімей, об'єднаних у 257 кагалів⁴.

Ставлення Габсбургів до своїх східних провінцій як до слабозаселених і промислово відсталих територій давало змогу уряду вирішувати демографічні проблеми Центрально-Східної Європи. Певні зміни в етнічній структурі населення Галичини спричинила австро-німецька колонізація. Виконання ж цісарських патентів про виділення селянських земель для єврейських родин на місцях усіляко саботували. Галицьке намісництво планувало перевести на землю 1 410 сімей. Кожній сім'ї для облаштування землеробського господарства покладали 250 злотих. Однак фактично грошей для єврейських колоністів не виділяли. Станом на 1822 р. у сільському господарстві краю були задіяні лише 836 сімей, зосереджених головню у східній частині Галичини. Так, у Золочівській окрузі було 228 єврейських селянських господарств, Львівській – 136, Станіславівській – 109⁵.

Що ж стосується суспільного становища євреїв, то в 20-х роках ХІХ ст. воно мало чим відрізнялося від їхнього соціального і правового устрою другої половини ХVІІІ ст. Збільшувалася кількість євреїв-мешканців містечок і сільських місцевостей. У 1821 р. на цій Галичині проживало 218 тис., а в 1830 р. – 250 тис. євреїв (у 1825 р. євреїв налічували 270 тис., а у 1846 р. – 335 071 особу). Їхня питома вага у західній частині Галичини становила 7,5%, а в східній – 12,3% від усього населення. Три чверті єврейства було зосереджено у великих і малих містах. У Львові, Самборі, Перемишлі, Тарнові та інших містах вони були змушені тулитися в гетто⁶. Щоправда, гетто було місцем єврейської автономії, де євреї мали оптимальні умови, щоб сповідувати свою релігію і почуватися відносно захищеними⁷.

Упродовж цілого ХІХ – на початку ХХ ст. єврейське населення⁸ на Галичині зростало, адже його територіальне розміщення було рівномірнішим, ніж, скажімо, польського. В останній чверті ХІХ ст. тут проживали дві третини всього австрійського єврейства (понад 800 тис. осіб), однак у жодному з повітів Галичини у 1900 р. євреї не становили менше 5% населення. У 13 повітах їхня частка коливалася від 5% до 10%, у 31 повіті – 10–15% і в чотирьох – 15–20%, у Львові – понад 25%. Єврейство становило 23% мешканців поміщицьких маєтків, у тій чи тій кількості вони були

майже в кожному селі. Але особливо високою їхня частка була в містах – 36–39% населення. 71% усіх євреїв східної частини Галичини були міськими жителями⁸.

Євреї були найчисленнішими в групі 19 східногалицьких міст у 1880 р. В семи містах вони становили понад половину всього населення: в Бучачі – 63% (6281 особа), Тернополі – 52,2% (13 468), Бродах – 76,8% (15 316), Жовкві – 55,3% (3757), Коломиї – 51,9% (12 002), Станіславові – 53,8% (10 023), Дрогобичі – 50,4% (9181). У п'яти містах – Бережанах, Золочеві, Сокалі, Стрию, Сяноку вони становили відносну більшість. В середньому в усіх 19 містах вони становили 45,6% всього населення⁹. Іншою була ситуація в містах і містечках, де євреї становили майже половину всього населення. У 1880 р. вони мали абсолютну більшість у 40 населених пунктах. З них значними були: Заліщики (70,2%), Борислав (79,0%), Щирець (79,0%), Косів (78,3%), Підволочиськ (74,9%) і Сенява (70,9%). У 12 містах і містечках – Долині, Богородчанах, Хирові, Комарні, Товмачі, Новому Яричеві, Бібрці, Ходорові, Глинянах, Кам'янці-Струмиловій, Збаражі, Буданові євреї становили відносну більшість, у решті громад – меншість, у Галичі і Збаражі їхня частка була по 0,7%. У 1910 р. австрійська статистика констатувала, що єврейське населення в групі 83 міст і містечок зазнало суттєвих змін. Питома вага євреїв у низці громад різко знизилась: у Косові – з 78,3 до 53,2%, Гусятині – з 72,5% до 56,7%, Заліщиках – з 72,2 до 60,2%. Загалом же абсолютну більшість євреїв втратили в 17 містах і містечках. Натомість в Угневі їхня питома вага підвищилася з 43,1 до 50,8%, у Новому Яричеві – з 45,5 до 50,5%. На 1910 р. євреї мали абсолютну більшість у 25 містах і містечках (у 1880 р. вони мали її у 40 громадах)¹⁰.

На початку XX ст. урбанізацію єврейського населення особливо контрастно демонстрували крайові центри – Львів (44 258 осіб, або 27,68%) і Чернівці (21 587, або 31,92%)¹¹. Не відставали від них і 19 більших східногалицьких міст, в яких за 1880–1910 рр. єврейське населення збільшилося на 37,2% (42 558 осіб)¹². Оскільки більшість євреїв (70% у 1900 р.) жила в містах і містечках («штетлях»), а більшість християн – на селі, стосунки між ними набирали рис типового антагонізму між міськими жителями і селянами. Якщо приблизно 80% українців і поляків жили із сільського господарства, так само приблизно 80% євреїв жили з торгівлі та ремесла, розвиваючи у своєму середовищі торговельну і ремісничу верстви – класичні заняття для євреїв, які потрапили у край з переважно аграрним населенням (Галичину). Це стосувалося однаково і міських, і сільських євреїв. Останні утримували корчми й вели дрібну торгівлю. В окремих галицьких повітах один єврейський торговець припадав на кожні 8–10 сімей, а село із 80 селянами могло мати 6–8 торговців або корчмарів¹³. Заняття торгівлею не конче означало багатство чи високий соціальний статус євреїв у Галичині. Понад 28% галицьких євреїв було задіяно поза сільським господарством і, зокрема, 26,4% – у промисловості, 29,4% – у торгівлі, 7,9% жило з рент, допомог, працювало в домашній службі або ніде не працювало. У відповідних професійних групах частка євреїв була непропорційно висока¹⁴. Більшість господарів володіла дрібними ділянками землі – 2,5–3 га і ледь зводила кінці з кінцями. До цього ж зауважмо, що через низьку купівельну спроможність місце-

вого населення та сильну внутрішню конкуренцію наприкінці ХІХ ст. все майно пересічного галицько-єврейського торговця не перевищувало (в перерахунку на доларовий еквівалент) 20 американських доларів, а в багатьох випадках – навіть чотирьох¹⁵.

Євреї, зайняті в сільському господарстві, стосовно до неєврейського населення становили лише 1,9% у східній частині Галичини. У 1890 р. євреям належало понад 13% поміщицьких земель Галичини, а в окремих повітах (Стрийському, Долинському) – понад половину. Крім того, вони становили майже половину всіх орендарів поміщицьких маєтків. 3 291 630 га поміщицьких земель у 1889 р. євреї володіли 11,02% всіх площ, а в 1902 р. – 10,34%. Середня величина єврейського земельного наділу, згідно з даними «Єврейської енциклопедії», становила 377 га, неєврейського – 416 га¹⁶.

Як в абсолютному, так і у відсотковому відношенні на початку ХХ ст. євреї переважали в промисловості над українським населенням. У 1901 р. із 641 729 галичан, зайнятих у промисловому виробництві, 232 917 осіб були євреями і 69 893 – українцями. Якщо євреї становили 11,1% загальної кількості населення Галичини, то в промисловості їхня частка була 36,3%, в той час як українці становили 42,1% всього населення і займали у промисловому секторі 10,9%. У 1900 р. в торгово-посередницькій діяльності брало участь 34,5% єврейського населення регіону¹⁷. А в 1910 р. у середньому на тисячу галицьких працівників припадало 12,7 єврея, який працював у сільському господарстві і лісівництві, 52,4 – в гірничовидобувній та металургійній промисловості, 79,9 – в будівельній промисловості, 142,1 – в обробці металу, 204,7 – у виробництві машин та інструментів, 341,0 – в хімічній промисловості, 159,8 – в текстильній промисловості, 427,5 – в паперовій і шкіряній промисловості, 209,8 – в деревообробній промисловості, 417,3 – в харчосмаковій промисловості, 369,7 – у швейній промисловості та хімчистці, 126,3 – в будівництві, 298,7 – в поліграфічній промисловості, 848,0 – у лихварстві, торгівлі товарами і страхуванні, 760,0 – в постійних дворах і готелях, 189,8 – в домашній прислузі та найманій праці. Заразом євреї становили високий відсоток у багатьох галицьких професійних групах (30–40%), а також серед працівників торгівлі і готельного бізнесу (приблизно 80%)¹⁸.

Однак в умовах невинного погіршення економічної ситуації на Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. переважна більшість єврейського населення існувала на межі бідності, постійних нестатків, масового безробіття. Важкі соціально-економічні умови породжували еміграцію єврейського населення з Галичини спочатку в інші регіони імперії, а потім і в інші країни. Впродовж 1880–1900 рр. з Галичини емігрувало понад 14 тис. євреїв, а за 1880–1910 рр. їх виїхало 237 тис., або 85% усіх емігрантів-євреїв монархії і 30,1% всіх емігрантів з Галичини¹⁹. Серед емігрантів 19,7% було неписьменних, 40,9% визначалися як особи, які не мали певних занять, а лише 35,5% були кваліфікованими робітниками²⁰. Євреї емігрували з Галичини до США, Німеччини, Швейцарії, Англії, інших земель Австро-Угорщини – Нижньої Австрії, Закарпаття, Угорщини, Сілезії.

Євреї на Галичині в умовах дискримінаційних практик держави щодо «чужих». Специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи за одночасного невизнання її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Її суть зводилась до констатації того, що євреї, будучи рівноправними австрійськими громадянами, не мали прав національної спільноти. За моделі обміну громадянського рівноправ'я на етнічне самозречення, небажаному з погляду центральної влади «чужому» – євреєві – пропонували той своєрідний варіант рівності, який де-факто означав нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самости громадянина, а отже, й групи, слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже, ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності²¹.

Наприкінці 80-х років XVIII ст. євреї на Галичині стали безпосереднім об'єктом абсолютистської політики австрійського уряду. Цьому передували перші спроби вноормування організаційних засад єврейської етнічної групи – «Патент стосовно запровадження нового закону для євреїв Галичини та Володимирії» і «Загальний закон для всього єврейства Королівства Галичини та Володимирії», опубліковані в червні 1772 р. Зокрема, останній установлював порядок нагляду за євреями в їхніх внутрішніх релігійних і звичаєвих справах «у міру впливу останніх на загальний правопорядок у краї»²². 1 листопада 1789 р. в Галичині і Буковині набув чинности «Єврейський патент» імператора Йосифа II від 7 травня 1789 р.²³ Запровадження положень цього закону, відомого також як «Едикт терпимости» та «Єврейський порядок», було свідченням намагання держави встановити контроль над окремою етноконфесійною спільнотою. Адже, маючи на меті перетворити євреїв на «корисних громадян» держави, патент передбачав непомірне втручання держави у внутрішнє життя єврейських громад, суттєве обмеження та жорстку регламентацію їхніх адміністративно-управлінських ролей.

Функції єврейських громад зводились лише до задоволення релігійних потреб їхніх членів та утримання необхідних релігійно-ритуальних інституцій (§ 1–10). Зокрема, громадські синагоги зрівнювалися у правах з костьолами. Водночас будувати нові синагоги і молитовні будинки євреї могли тільки з дозволу місцевих властей, сплативши попередньо встановлену таксу. На нашу думку, це було свідченням сегрегації де-юре – адміністративної сегрегаційної політики, яку сповідували держава і місцеві органи влади в цей період. Своїм єврейським підданим імператорський закон гарантував безперешкодне виконання релігійних практик: «§ 1. Усі євреї без найменших перешкод мають право сповідувати релігію та плекати батьківські звичаї і традиції за умови, що це не суперечитиме державним законам»²⁴. Паралельно це трактування заклало підґрунтя для неминучого конфлікту між єврейською релігійною традицією і світським правом, адже тепер євреї мусили звертатися зі своїми скаргами безпосередньо в австрійські державні

суди. Так, у процесі зрівняння євреїв в очах закону громада значною мірою втратила свої прерогативи (скасовано владу кагалу, втратила силу юрисдикція судів рабинів, майже зруйновано складну структуру місцевого самоврядування, успадковану від Речі Посполитої)²⁵. Однак проголошений принцип зрівняння у правах і обов'язках з іншими підданими корони нівелювався принципом концесійності індивідуальних прав і свобод євреїв та їхньою залежністю від волі державних чиновників і місцевої бюрократії.

Зауважмо, що примусова інтеграція галицького євреїства в політико-правову систему Австрійської імперії через уніфікацію церковно-релігійного простору не супроводжувалася автоматичним розширенням їхніх громадянських і політичних прав. Про це свідчили норми австрійського публічного права, які містили чимало пережитків середньовіччя, зокрема обмежень і заборон суто конфесійного характеру. Так, Загальний кодекс публічного права, який набув чинності з 1 січня 1812 р., забороняв особам християнських конфесій вступати в шлюб із нехристиянами. Особи нехристиянських конфесій не мали права засвідчувати останню волю християнина та вступати в шлюб без дозволу місцевої адміністрації – ще одне свідчення адміністративної сегрегації. Згідно з § 142 Загального судового кодексу, свідчення, дане євреєм на користь іншого єврея в судовій справі проти християнина, вважали «сумнівним»²⁶. Дискримінаційний характер австрійського законодавства щодо євреїв виявлявся і в тому, що ведення метричних книг у єврейських громадах перебувало під наглядом римо-католицьких священників, а витяги з них підлягали засвідченню з боку останніх²⁷.

У середині ХІХ ст. позиція Габсбурзької монархії щодо визнавців юдаїзму почала змінюватися, оскільки в 1848–1851 рр. до законодавства вносять положення про державну гарантію автономії самоврядування всіх етноконфесійних спільнот. Останні у своїй діяльності мусили спиратися на затверджений статут²⁸. Далі конституційні закони 1867 р. зрівняли євреїв з іншими етнічними групами як у соціально-економічних, так і в конфесійних правах. Ці тенденції відповідали загальним положенням права етнічних меншин на заснування власних товариств²⁹, а отже, створювали можливості реєстрації єврейських релігійних громад на рівних правових підставах. Суттєвим бар'єром у практичному функціонуванні останніх залишалися майнові питання, які зоставалися у віданні християнських етноконфесійних спільнот, передусім римо-католиків. Вирішальне значення для зміни статусу єврейських релігійних громад мав закон «Про врегулювання зовнішніх правовідносин єврейських общин», ухвалений 21 березня 1890 р., положення якого загалом діяли в Галичині до 1927 р.³⁰ Відповідно до австрійської традиції, яка визнавала євреїв лише як релігійну групу (конституція 1867 р. визнавала релігійною спільнотою (*Religionsgemeinschaft*), але не народністю (*Volksstamm*)), єврейська релігійна спільнота отримала статус, принаймні теоретично, інституції винятково конфесійної³¹. Закон визначав, що «община є основною формою релігійної організації євреїв і має на меті ... задовольняти релігійні потреби її членів»³². Особливістю закону було й те, що він організаційно, однак примусово, об'єднував

у межах релігійної громади представників різних частин юдаїзму: «Нікому не дозволяється чинити перешкоди вільному визнанню релігійних переконань, особливо під оглядом виконання ритуалу» (§ 25). Це, своєю чергою, гарантувало релігійну свободу в єврейських громадах. Одночасно § 2 встановлював, що кожна з них мусить мати чітко окреслений простір; у його межах може існувати тільки одна община (*Israelitische Kultus Gemeinde*). Кожен єврей мусив належати до тієї релігійної громади, в якій постійно мешкав³³. Оскільки введення закону потягнуло за собою проблеми з практичною реалізацією цієї новели, Адміністративний трибунал у Відні ухвалою від 7 квітня 1908 р. постановив: якби єврей мав кілька постійних місць проживання в межах кількох релігійних громад, то його треба вважати членом кожної з них³⁴. З огляду на це правомірно стверджувати, що особливістю взаємин єврейських релігійних громад з владою/державою в досліджуваному хронотопі став наступальний характер останньої. Її законодавство, особливо після 1848 р., слугувало суттєвим засобом коригування етнополітики щодо статусу єврейських релігійних інститутів, об'єктивно-імперативним прийомом регулювання відносин держави з визнавцями юдаїзму.

Потужним чинником інтеграції підпорядкованих груп у державу був тандем мова/освіта, який, утверджуючи нові ідентичності, впливав на сприйняття інтегративної функції держави. У підавстрійській Галичині мови етнічних меншин, що проживали в цьому регіоні, здебільшого залишалися упослідженими, а їхні носії не мали шансів на зміну стану справ на свою користь. Про це свідчить, зокрема, контрверсійність у розв'язанні шкільною владою мовного питання євреїв – обмеження сфери функціонування мови титульного етносу, протиставлення йому мови польської. Наприклад, у 1880 р. євреї з Бродів, які вважали себе частиною німецької етнації, покликаючись на ст. 19 Конституції про гарантії збереження і підтримку національності і мови етнофорів імперії, скаржилися державному трибуналові у Відні на відмову крайової шкільної ради Галичини у праві відкривати нові школи з німецькою мовою навчання. Незважаючи на те, що 12 липня 1880 р. трибунал підтвердив права бродівських євреїв, його рішення не вплинуло на зміну позиції крайової шкільної ради, оскільки воно не було обов'язковим для виконання адміністративною владою краю³⁵.

Виразні риси інтеграції в освітній простір держави мало й шкільництво євреїв. Ще в 1859 р. в цілій Галичині було тільки шість єврейських шкіл, зокрема чотири так звані «головні» (Броди, Краків, Львів, Тернопіль) і дві «тривіальні» у Львові. Мізерні наслідки для єврейського шкільництва мали реформи 1860-х років: у 1868 р. свій шкільний обов'язок реалізовувало майже 34% єврейських дітей³⁶. Імовірно, що в цей час релігійна освіта ще домінувала в етногрупових настроях єврейства. Тільки з другої половини XIX ст. спостерігаємо поступове збільшення євреїв у державних закладах освіти. Це можна пояснити використанням права на здобуття світської освіти на загальних для населення імперії підставах, яке ґрунтувалося на конституційній новелі про рівноправність етносів Габсбурзької монархії. Приклад цього – навчання євреїв у державних гімназіях Галичини. Якщо в 1850/51 н. р.

тут їх налічувалося 260 (6,1% від загальної кількості учнів), то в 1913/14 н. р. – 9432 особи (22,3%). Подібна ситуація була в реальних школах³⁷.

Паралельно відбувалося адміністративне втручання крайової влади в освітній процес євреїв. У 1886 р. галицьке намісництво вирішило, що в релігійних школах не можна викладати світські предмети (читання або граматику німецької і польської мов, арифметику), якщо школа не отримала спеціального дозволу на функціонування цього закладу лише як приватного. Незважаючи на це, цілодобове право перевірки закладів мали представники гмін, жандармерії, а також лікарі. Це давало змогу представникам крайової і повітових влад перевіряти хедери, у 1906 р. це спричинило окремий запит Міністерства віровизнань і освіти, чи не стало закриття шкіл результатом якихось адміністративних помилок або помилкових даних. Натомість староства у Галичині повідомляли Відень, що не закрито жодного хедера³⁸.

Особливе завзяття в обмеженні прав етнічної групи на освіту й закритті хедерів виявляла влада на місцях. Один із прикладів – ситуація в м. Снятині. Так, у січні 1887 р. місцеве староство покарало Давида Кунера штрафом (14 ринських 28 крейцарів) за невідповідність приміщення, в якому містилася школа. Та оскільки винний пояснював втрату будинку пожежею, намісництво зменшило штраф до п'яти ринських (що відповідало 18 год арешту)³⁹. «Змагання» влади з ліквідації/закриття хедерів доходили до курйозів. Приміром, якогось Маєра Керкера покарали за те, що він навчав більшу кількість дітей (30 замість 25), аніж мав на це дозвіл. Щоправда, обвинувачений стверджував, що до класу приходили діти «не записані, чужі», а через смерть дружини забракло особи, яка б підраховувала учнів. Тому львівські урядники зменшили штраф із семи до п'яти ринських. А от Рубін Дунст, який утримував хедер без потрібного дозволу, пояснював це незнанням права. Це не переконало повітової влади, яка закрила школу і наклала на його власника штраф у розмірі 25 ринських (або 3 ½ днів арешту). Однак Галицьке намісництво, підтвердивши законність усіх застосованих покарань, зменшило штраф до десяти ринських⁴⁰.

Спостерігалася й інша тенденція – двомовні польсько-єврейські середні школи поступово витісняли суто єврейські навчальні заклади. Головне завдання таких утравістичних установ полягало в підготовці єврейської молоді до життя на нібито етнічно польських землях через надання їм належних знань польської мови та відомостей із загальноосвітніх дисциплін, які викладали польською мовою⁴¹. Тільки окремі предмети (зокрема релігія) викладали їдишем або івритом. Поширеною була думка, що мовою навчання євреїв мусить бути лише польська мова. А що навіть у спеціалізованій трирічній школі для підготовки вчителів іудаїзму (наприклад, в установі львівської єврейської громади, яку фінансували уряд і крайова адміністрація) мовою викладання була польська⁴², то зрозумілою була політика крайової шкільної ради на уніфікацію освітнього простору через упровадження як пріоритетних у навчальний процес приватних фахових шкіл загальноосвітніх дисциплін польською мовою⁴³.

Суголосним із тенденціями в освіті був і курс на інтеграцію єврейства в державний контекст через вибір/зміну єврейських імен і прізвищ – необхідну умову

повноцінної участі у спільноті громадян. Вибір/зміна євреями своїх імен і прізвищ стали суттєвим механізмом інтеграції цієї етнічної групи в етнополітичний організм дуалістичної імперії. Про важливість проблеми свідчить такий факт: 20 липня 1892 р. крайова шкільна рада доручила директорам підпорядкованих їй навчальних закладів, щоб у документації (зокрема шкільних свідоцтвах) єврейські імена вписували з огляду на державне право – тобто їхні німецькі або польські відповідники⁴⁴. А тому в Галичині використання їхніх польських відповідників переважало. Так виникла ситуація, коли власне єврейські імена, наприклад, Ітциг, Юдель, Шміель у щорічних шкільних свідоцтвах або атестатах записували як Ісаак (Іцхак), Юда чи Самуель⁴⁵. Такі зміни, по-перше, становили проблему для підтвердження юдейського походження, по-друге – для самих носіїв «нових» імен це було зміною суспільного статусу, коли їх трактували як німців чи поляків «Мойсеєвого віровизнання».

Візитною карткою інтеграційного політичного проекту Габсбурзької монархії був показовий мовний плюралізм, сповідуваний державою. Її значущий компонент – функціонування етнічних ЗМІ. Індикатором асиміляційних/акультураційних процесів можна вважати еволюцію єврейської етнічної преси на Галичині 1881–1911 рр. – від суто івритської до німецько-польської. Єврейські читачі досліджуваних теренів користувалися загальнодержавною пресою німецькою мовою, а також власними виданнями німецькою й польською мовами, а також івритом та їдишем. Вихід у світ єврейських видань німецькою мовою («*Lemberger Jüdischer Zeitung*», «*Der Israelit*») підтверджував наявність германізаційних впливів у лоні етнічної групи до другої половини XIX ст. Останній часопис, який був речником «Шомер Ізраелю», у 1873 р. декларував: «Ми – австрійці. Ми австрійські патріоти»⁴⁶. З 1880-х років спостерігаємо домінування польськомовних львівських часописів «*Zgoda*» (1877–1878), «*Ojczyzna*» (1881–1891)⁴⁷.

До цього, сказати б, асиміляційного проекту галицьких ЗМІ долучалися й пресові видання політичних партій євреїв у Галичині, передусім сіоністського напрямку: львівські тижневік «*Przyszłość*» (1892–1898) із накладом 350–600 примірників, «*Wshód*» (1900–1912) (700–100 прим.), молодіжний місячник «*Moriah*» (з 1903 р.) (800–1200 прим.), часопис «*Tagblat*» (1904) з накладом у 6 тис. (!) примірників⁴⁸. Згодом, у 1900–1910-х роках, асиміляторські ідеї артикулювали львівські часописи «*Jedność*» (1907–1912) і «*Ziednoczenie*» (1912–1918). На других позиціях за географією поширення і тиражем перебувала соціалістична періодика німецькою мовою та їдишем: «*Der Arbeiter*» (1893–1896) з накладом у 500 примірників, «*Jidiszes Volksblat*» (550–600 прим.), «*Das Jidisze Folkscajtung*» (1700 прим.), довговічний «*Der Jidisher Socjaldemokrat*» (1867–1918) з тиражем 800 примірників, а також «*Der Socjaldemokrat*» (з 1908 р.), наклад якого коливався від 250 до 1500 примірників. Загальні тиражі єврейської преси сумарно налічували 75 тис. примірників у 1881 р., а в 1910 р. – понад 2 млн примірників⁴⁹.

У такий спосіб держава давала поштовх внутрішньогруповому дискурсові ідентичності підпорядкованих груп. А що цей процес проходив по-різному – між бажанням одних стати як «усі» й одночасно бажанням інших зберегти свою самість

(регіональну, культурну та етнічну), то інтеграція означала для них втрату ідентичності, а прив'язаність до останньої – неможливість інтеграції. Подібна колізія стала результатом намагань влади стерти всі субетнічні, регіональні, культурні, лінгвістичні відмінності всередині дуалістичної імперії, зокрема й галицького єврейства. Це виявилось у партійно-політичній структуризації останніх⁵⁰.

Етнополітична ідентифікація галицького єврейства. Визначальний чинник, що спонукав політичну ідентифікацію і партійно-політичну структуризацію євреїв, – це розбіжності в їхній оцінці перспектив місцеперебування етнічної групи. Ізраїльський учений Е. Мендельсон означив їх дефініціями «тут» (у країнах проживання) і «там» (на історичній батьківщині)⁵¹. Ця дилема призвела до розмежування євреїв на сіоністів і так званих територіалістів. Власне формування сіоністської ідеї і стало контрастним віддзеркаленням поступового визначення євреями етнополітичних цілей, їхнього превалювання в груповій свідомості. Сіонізм, який був одним із шляхів збереження єврейської ідентичності, ґрунтувався на ідеї самодостатності єврейського народу та необхідності заснування власної єврейської держави на історичній землі предків, у Палестині. Сіоністи переслідували не тільки політичну мету, вони вважали, що присутність на політичній мапі світу Єврейської держави приведе до морального відродження й внутрішнього оновлення єврейства в усій діаспорі, оскільки стане запорукою зміцнення її етнічної свідомості. Наприкінці ХІХ ст. гостріше, ніж будь-коли, постало питання, хто ж такі євреї – народ, релігійна група чи громадяни своїх країн проживання. На це питання євреї мали відповісти самі і зробити свій вибір. На стику двох століть почалося формування єврейської етнічної самосвідомості. Позбавлені батьківщини і державності майже дві тисячі років, на відміну від поляків і українців, євреї в Галичині не мали державницьких устремлінь на цій території, а для релігійної традиції та сіоністичної ідеї критерій «територія» сягав рівня універсального ідеалу⁵². В дилемі дефініцій євреї-релігійна спільнота та євреї-народ поступово перемагала остання. Тож перші покладали надії на розв'язання єврейського питання на теренах, де проживали, другі – робили категоричну ставку на відродження власної державності в Палестині. Давалися взнаки й відмінні світоглядні орієнтири: якщо традиціоналісти поклалися на веління Месії, то «модерністи» виступали речниками боротьби за громадянські й етнічні права. Про те, що соціальна стратифікація євреїв на Галичині призвела до формування відмінних стратегічних завдань, які визначали діалектику національного ідеалу єврейства, свідчило функціонування їхніх етнічних організацій і товариств⁵³.

Перші сіоністські організації з'явилися в Галичині на початку 80-х років ХІХ ст. Незважаючи на емансипацію 1867 р. та форсовану асиміляцію, проблема дискримінації євреїв не знімалася з порядку денного, особливо в економічних відносинах, які були основою суспільного життя⁵⁴. Приміром, асимілятори німецького напрямку в 1868–1869 рр. створили союз «Шомер Ізраель» («Варта Ізраїлю»). Представники «Шомер Ізраель» наголошували, що «є австрійцями» і «австрійськими патріотами», які свободою і рівноправністю зобов'язані Габсбургам. У питаннях внутрішньої

політики союз «Шомер Ізраель» виступав за консолідацію всіх єврейських громад на Галичині. Його керівники проголосили ідею створення Союзу єврейських громад⁵⁵. Дуже численною у 80–90-ті роки XIX ст. була група асиміляторів, орієнтованих на польську культуру. Асимілятори польського напрямку об'єдналися в товариство «Агудас Ахім» («Союз Братів»)»⁵⁶. Унаслідок їхньої активної просвітньо-пропагандистської діяльності польська мова, що ще кілька десятиріч тому рідко звучала на вустах єврея, стала мовою єврейської інтелігенції, а серед простого народу – мовою приятельського спілкування.

До того ж вияви новітнього антисемітизму та пауперизація галицьких євреїв сприяли їхній еміграції з Габсбурзької монархії. Починаючи з 1870-х років, зростали темпи еміграції, євреї покидали Галичину остаточно, цілими сім'ями. Ці обставини змусили представників єврейської інтелігенції шукати нові шляхи розвитку єврейського суспільства на Галичині. Власне ці роки й характеризувалися розвитком так званого палестинофільського руху, очільники якого першими з-посеред єврейських національних партій організаційно структурувалися⁵⁷. Прагнення євреїв знайти свою втрачену історичну батьківщину почало набувати реальних форм.

В 1882 р. у Львові відбувся перший сіоністський вечір, а через п'ять років постала провісниця палестинофільського руху – організація «Ціон». На початку 1890-х років вона оприлюднила брошуру «Якою повинна бути програма єврейської молоді», що маніфестувала прагнення єврейства до національного відродження⁵⁸. У 1895–1896 рр. на двох з'їздах «Ховеє Сіон» було засноване Галицьке товариство для колонізаційної роботи в Палестині під назвою «Агават Сіон» («Любов Сіону») із центром у Тарнові. Саме сіоністи-вихідці з цього міста у 1897 р. заснували першу галицьку колонію в Палестині – Махнаїм⁵⁹. Так завершився перший протосіоністський період розвитку сіонізму, під час якого відбулася інституціоналізація руху політичних акторів євреїв у Галичині⁶⁰.

Зауважмо: сіоністи не ставили виразних політичних завдань, їхньою головною метою була боротьба за збереження єврейської етнічної ідентичності, а ідеалом – утворення Єврейської держави в Палестині чи Уганді. Іншими територіями, де могла б виникнути держава євреїв, уявляли Америку, терени між річками Небраскою і Арканзасом⁶¹. Проте важливим в усіх проєктах було твердження, що найбільшим щастям для єврейського народу може бути тільки незалежна батьківщина⁶². Аналізуючи сучасне становище єврейства, сіоністи акцентували, що воно впродовж багатьох сторіч характеризувалося постійною боротьбою, в якій євреї зазвичай були слабкою стороною⁶³.

У 1883 і 1887 рр. у Львові виникли сіоністські товариства «Мікра Кодеш» («Скликання священного зібрання») і «Сіон», які в майбутньому і стали ядром Всегалицької сіоністської організації. Згодом у всіх більших містах Галичини були створені схожі товариства: «Шохре Тошіа» у Стрию, «Га-іврит» у Коломиї, Станіславові, Тарнові й Дрогобичі⁶⁴. Ці організації, з одного боку, боролися за те, щоб уже наполовину засимільована молодь знову повернулася до єврейської історії та єврейської мови, з іншого – за просвіту найортодоксальніших представників

єврейства⁶⁵. Саме в цей час на політичному горизонті краю з'явилася Єврейська національна партія (ЄНП), що проголосила: «Єврейський народ не загинув, він має життєві сили, щоб перечекати бурю і відродитися до нового життя»⁶⁶.

Свою програму ЄНП оприлюднила у Львові в 1892 р. Вона складалася з двох частин, які стосувалися становища євреїв Галичини і проблем освоєння Палестини. Частина програми ЄНП, присвячена внутрішній політиці, передбачала здобуття значної кількості представницьких місць у керівництві громад і парламенті, а також реалізацію прав, що належать євреям як окремому народові, створення спілок єврейських ремісників, опанування нових сфер економічної діяльності, створення професійних шкіл, ліквідацію кагалів, виховання молоді в дусі юдаїзму, заснування семінарії для підготовки рабинів, поширення сучасних наукових знань, розвиток етнічної самосвідомості, достоїнства і солідарності, усвідомлення своїх прав і обов'язків як щодо євреїв, так і неєвреїв. Зовнішньополітична програма містила такі положення: організація еміграції євреїв з Росії і Румунії до Палестини, створення там колонії для єврейського пролетаріату, пробудження в єврейських колоністів почуття національної єдності і мовної спільності через запровадження іврити, створення в Палестині професійної школи й івритської академії, створення в Європі товариства з освоєння Палестини.

Програмне положення політичного сіонізму – утворення власної держави в Палестині – знайшло сприятливий ґрунт на Галичині, оскільки вже перша крайова сіоністська організація була створена у Львові ще 1893 р. як «Місцева група Союзу австрійських товариств для колонізації Палестини і Сирії Сіон»⁶⁷. Політична традиція так званої крайової політики галицьких сіоністів, незважаючи на ідеологічну риторику, ґрунтувалася на засадах компромісу і визначалася формулою «do ut des» («даю, щоб і ти мені дав»), якою неєвреї докоряли євреям⁶⁸.

Унаслідок популяризації сіоністських ідей серед релігійних єврейських кіл на початку ХХ ст. в лоні сіоністів утворилася фракція «Мізрахі» (від «Мерхаз рухані» – «Духовний центр»), що згодом перетворилася на самостійну партійну організацію, в якій домінували релігійні цілі⁶⁹. Її основні програмні засади поєднували традицію з роботою, спрямованою на відродження Палестини, а це поширення релігійної свідомості, знань Талмуда, підтримка переселення євреїв до Ерец-Ісраелю⁷⁰. Подібні засадничі позиції – відродження національного вогнища в Палестині, однак із плеканням соціалістичних ідеалів – відстоювали прибічники ідей пролетарського сіонізму в Галичині й на Буковині у програмі Єврейської соціал-демократичної партії «Поалей Сіон»⁷¹. Етнополітичну мобілізацію єврейства в лавах цієї єврейської соціалістичної партії Соломон Гольдельман характеризував так: «...маса – перетворюється в націю [розрядка в оригіналі. – І. М.], яка себе починає пізнавати, як щось окреме, що пред'являє права на людське існування, яко новопосталий визначившийся організм серед других рівних йому і одноразово – від нього ріжних»⁷².

Одним із провідних у розвитку єврейського політичного руху в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. був соціалістичний напрям. Ще в 90-х роках ХІХ ст. у Львові,

Дрогобичі і Стрию виникли робітничі гуртки «Світ», «Рівність», «Братство», в яких євреї-робітники брали активну участь. Вони й виступили ініціаторами створення в 1894 р. організації «Пролетаріат», метою якої була «політична просвіта робітників»⁷³. Єврейські соціалісти на Галичині впродовж 1890-х років входили до складу єдиної і формально інтернаціональної Соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (СДПГіС), яка чимраз виразніше набувала польського національного характеру. В 1897 р. на конгресі СДПГіС у Перемишлі висунули ідею створення самостійної єврейської робітничої партії Галичини, поштовхом до чого стало виникнення в 1897 р. у Вільнюсі Загального єврейського робітничого союзу (Бунд). Своє майбутнє етнічної групи Бунд та інші опоненти сіоністів бачили в її «вростанні» в місцевий етнополітичний організм як окремого етнічного сегмента. Галицькі бундівці своєю метою визначали повалення капіталістичного устрою, домагалися гарантування та захисту прав національних меншин і права народів на самовизначення⁷⁴. Єврейську соціал-демократичну партію (ЄСДП) Галичини (дещо пізніше – і Буковини) проголосили в 1905 р. Висхідні засади її ідеології – визнання факту окремішності єврейського народу, стійкості його національної самосвідомості, надання євреям національно-персональної автономії, спротив асиміляції, а також обстоювання засади класової боротьби. По суті, ЄСДП займала проміжне місце між двома «крайнощами», представленими пропольською, асиміляторською Єврейською секцією Польської соціал-демократичної партії та сіоністською «Поалей Сіон»⁷⁵.

Як бачимо, всі єврейські партії, які інституціонувалися на Галичині, захищали національно-персональну автономію (тобто об'єднання представників єврейської нації не за територіальною ознакою, а внаслідок індивідуального союзу без урахування місця проживання); запорукою автономії вони вважали гміну (кагал). Розбіжність партійних ідеологій відображала відсутність єдності всередині єврейської спільноти. Ставлення до ідеї відродження національної держави розмежовувало палестинофілів і тих, хто сподівався на позитивне розв'язання єврейського питання в Галуті. Єврейська громадськість не залишалася осторонь партійної структуризації, передумовою якої став імператив національного ренесансу єврейства на Галичині. Він, по-перше, визначав завдання відродження історичної батьківщини в Ерец-Ізраїль і, по-друге, домагався здобуття реального національного рівноправ'я в регіоні.

Отже, структура єврейства в Галичині була досить-таки диференційована, хоча для багатьох етнічних груп населення регіону вона здавалась єдиним станом. Однак, як свідчать джерела, економічні, соціальні, культурні та громадянські права євреїв були вкрай обмежені. Стосовно політичних прав, то єврейська спільнота взагалі їх не мала, хоча й виступала як частина міщанства, відособленого релігією та суспільним становищем. Упродовж історії єврейства на Галичині кінця XVIII – початку XIX ст. релігійно-етнічні спільноти постійно перебували в стані паралельного співіснування з «сусідськими» етносами, які проживали на цій території. В основу своєї діяльності єврейські етнічні товариства і політичні партії Галичини ставили турботу про виховання етнічної свідомості єврейського населення. Однак щораз

більша трансформація «затирала» старе ототожнення євреїв з юдаїзмом. За нових, сказати б, історичних умов (Габсбурзька монархія), «євреї» перестав бути тільки самоозначенням. Він був ще й витвором світської ідентичності, яку на значні групи людей, переважно засимільованих євреїв, накидали ззовні. Відчутним чинником, який і надалі розмежовував єврейські маси, були їхні суспільні ідеали. Адже саме дилема національного і соціального, класового стала своєрідним бар'єром, що відмежовував єврейську громадськість, яка шукала відповіді на численні запитання модерної доби по різних партійних таборах. На зламі ХІХ–ХХ ст. простежувався й інший підхід у визначенні діалектики національного ідеалу. Саме він зростав на паритетних засадах етнічного та соціального. Власне їхнє відображення у фокусі таких візріців розмежовувало євреїв Галичини, зумовивши утворення широкого спектра їхнього етнічного партійно-політичного представництва, для якого визначальними були факт відсутності Єврейської держави і проживання групи в іноетнічному оточенні.

Дилема тогочасного єврейства в Галичині полягала в тому, що галицьким євреям, по суті, і йти не було куди, якщо не брати до уваги міфологічну для багатьох із них землю – Ерец-Ізраель. Власне він і був тією площиною, в якій євреї по-різному змагалися за відновлення свого «дому буття», за не завжди сприятливих обставин виробляли механізми для збереження етнічної та культурної самоідентичності. Адже в певному сенсі євреї не становили нації, як, приміром, українці, поляки чи німці. А тому громадянське й економічне існування в Габсбурзькій монархії, зокрема на Галичині, залежало не від участі в етнонаціональній спільноті, як це було в неєвреїв (українців, поляків, німців) обраного хронотопу, а навпаки, від відсутності такого статусу. Тож за відсутності власних державностей, в умовах спільного проживання в Галичині християнських (українців, поляків, німців) та нехристиянських спільнот (євреїв) конфесійний чинник поглиблював почуття етноідентифікації серед населення багатоетнічного регіону.

Життя серед чужих та часто ворожих між собою етносів-сусідів ставило перед євреями Галичини нелегкий імператив: безпомилково визначити найсильнішого. Адже помилка могла мати й трагічні наслідки. Орієнтація на інтереси найсильнішої сторони гарантувала євреям виживання у межах, які визначав для них найсильніший. А що українці протягом своєї історії на Галичині найчастіше були слабшою стороною, то зрозуміло, що в усвідомленні групи виробився стійкий стереотип ворожого ставлення євреїв до українських інтересів, а тому вимагати від галицьких євреїв переходу на бік слабких означало вимагати від них неможливого, тобто відмови від основної умови виживання. Окрім способу життя, який євреї піддав-стрійської Галичини поділяв з неєвреями як громадянин, його життя складалося із визначених соціальних відносин, які він мав підтримувати; культурних процесів, які мав плекати; діяльності, в якій мусив брати участь; організацій, до яких потрібно було належати; побутових обставин, до яких треба було пристосовуватися; моральних і соціальних стандартів, за якими годилося жити євреєві. А тому за всі роки правління Габсбургів євреї у Галичині боролися за громадянське рівноправ'я

і суспільне визнання. Не менш важливою була нова внутрішньоєврейська дискусія про орієнтацію на конфесію чи національність.

1. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 83.

2. Великий І. Історична генеза галицького єврейства. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2007. Ч. 48: Гебрейський усе-світ Галичини. С. 13, 15, 17; Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ, 2010. С. 111–112.

3. Жерноклеєв О. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини (1900–1914 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 1999. Вип. II. С. 74, 79.

4. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині. Київ, 1959. С. 111; Brawer A. Galizien. Wie es an Österreich kam. Wien, 1910. S. 10.

5. Монолатій І. Евреи и немцы – жители сельскохозяйственных колоний Галиции (конец XVIII – начало XX вв.). *Материалы Восьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по юдаике*. Москва, 2001. С. 58–59; Монолатій І. Патент толерантності австрійського імператора Йосифа II и галиційские евреи. *Проблемы еврейской истории*. Москва, 2008. Ч. 1. С. 122, 125; Grodzinski S. The Jewish Question in Galicia: The Reforms of Maria Theresa and Joseph II, 1772–1790. *Polin. Studies in Polish Jewry* / ed. by I. Bartal, A. Polonsky. London, 1999. Vol. 12: Focusing on Galicia: Jews, Poles and Ukrainians 1772–1918. P. 63, 69.

6. Buzek J. Wpływ polityki żydowskiej rządu austriackiego w latach 1772–1788 na wzrost zaludnienia żydowskiego w Galicji. Kraków, 1903. S. 167; Ochs D. Die Aufklärung der Juden in Galizien 1772–1848. Wien, 1937. S. 20.

7. Вовчко М. Соціальна інтеграція галицьких євреїв у другій половині XIX – на початку XX століття: вихід із гетто й розселення в міському просторі. *Judaica Ukrainica* / ed. V. Chernoiivanenko, Sh. Stampfer. Kyiv, 2015. Vol. 4. С. 69.

8. Жерноклеєв О. Національні меншини... С. 79–80.

9. Драк М. Східна Галичина: національний склад населення міст та містечок (1880–1910 рр.). *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: зб. наук. статей*. Чернівці, 2004. Ч. 2. С. 278; Bihl W. Die Juden. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) / herausgegeben von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien, 1980. Band III: Die Völker des Reiches. 2. Teilband. S. 884–886.

10. Там само.

11. Bihl W. Die Juden. S. 885.

12. Драк М. Східна Галичина... С. 281; Монолатій І. Разом, але майже окремо.... С. 446, таб. 27.

13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ, 2006. С. 340.

14. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). Івано-Франківськ, 2006. С. 66.

15. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... С. 340.

16. Еврейская энциклопедия. С.-Петербург, 1912. Т. 6: Галиция. С. 95–98.

17. Погребинская И. Современный методологический подход к проблеме украинско-еврейских отношений (конец ХІХ – начало ХХ веков). *Євреї в Україні: історія, культура, традиції*. Київ, 1997. С. 217.
18. Bihl W. Die Juden. S. 914; Монолатій І. Разом, але майже окремо... С. 151.
19. Wróbel P. Zarys dziejów Żydów na ziemiach polskich w latach 1880–1918. Warszawa, 1991. S. 53.
20. Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин). Київ, 1997. С. 13.
21. Монолатій І. Громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення: інтеграція євреїв Галичини в Габсбурзьку державу. *Judaica Ukrainica* / ed. V. Chernoiwanenko, C. Blackmer. Kyiv, 2014. Vol. 3. С. 39, 57.
22. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст. Збірник документів та матеріалів / упоряд.: О. Добржанський, М. Кушнір, М. Никирса. Чернівці, 2007. С. 45, 48–49.
23. Монолатій І. Патент толерантности... С. 116.
24. Śliż M. Galicyjscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914. Aspekt prawny procesu emancypacji Żydów w Galicji. Kraków, 2006. S. 67.
25. Grodzinski S. The Jewish Question in Galicia... P. 63–69.
26. Єврейське населення... С. 21.
27. Śliż M. Galicyjscy Żydzi... S. 109–123.
28. Ibid. S. 77.
29. Państwowa ustawa o prawie stowarzyszania się z 15 listopada 1867 r. *Dziennik Ustaw Państwowych*. Lwów, 1867. Nr. 134. S. 2–3.
30. Żundul J. Państwo w Państwie? Autonomia narodowo-kulturalna w Europie Środkowowschodniej w ХХ wieku. Warszawa, 2000. S. 121–122.
31. Śliż M. Galicyjscy Żydzi... S. 84.
32. Державний архів Чернівецької області (далі – Держархів Чернівецької обл.). Ф. 325. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 1.
33. Законъ зъ дня 21 Марта 1890, дотычно упорядкованѣя внѣшнихъ правныхъ относинъ сполчности вѣры жидовскои. *Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краѣвъ въ державной думѣ заступленыхъ*. Рочникъ 1890. Вѣдень, 1890. С. 109, 112.
34. Dziadzio A. Monarchia Konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Kraków, 2001. S. 239–241.
35. Stourzh G. Czy Żydzi w dawnej Austrii uznawani byli za narodowość? *Ze sobą, obok siebie, przeciwko sobie: Polacy, Żydzi, Austriacy, Niemcy w ХІХ i na początku ХХ wieku*. Kraków, 1995. S. 73–81; Dziadzio A. Monarchia Konstytucyjna... S. 59–88.
36. Adamczyk M. J. Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskiej w monarchii habsburskiej 1774–1914. Wrocław, 1998. S. 58–65.
37. Ibid. S. 86–88.
38. Śliż M. Galicyjscy Żydzi... S. 53–54, 98.
39. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 146. Оп. 51-а. Спр. 539. Арк. 17–21.
40. Там само. Арк. 13–16.
41. ЦДІАЛ України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 3647. Арк. 3, 5зв., 8, 11.
42. Там само. Оп. 2. Спр. 3717. Арк. 40–42.

43. Там само. Оп. 4. Спр. 24. Арк. 2, 4, 4зв.
44. Zbiór najważniejszych okólników zasadniczych Rady Szkolnej Krajowej. Lwów, 1895. T. 2. Nr. 364. S. 148–149.
45. Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 294. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2, 3, 4зв, 13зв, 23, 31.
46. Mendelsohn E. Jewish Assimilation in L'viv: The Case of Wilhelm Feldman. *Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia* / ed. A. S. Markovits and F. E. Sysyn. Cambridge, 1989. P. 96.
47. Лентоха Б. Газета львівських євреїв «Chwila». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2008. Ч. 51: Гебрейський Львів. С. 263.
48. Мацежинський В. Л. Розвиток преси у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Галичина* (м. Івано-Франківськ). 2004. № 10. С. 100.
49. Лентоха Б. Газета львівських євреїв «Chwila». С. 263; Мацежинський В. Л. Розвиток преси у Галичині... С. 100.
50. Гон М. Галичина кінця XIX – початку XX ст.: формування єврейського сегменту політичної системи Австро-Угорщини. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне, 2008. Вип. 13. С. 179, 180; Monolatii I. Powstanie oraz działalność żydowskich partii politycznych i organizacji obywatelskich w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX w. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego*. 2018. T. X. S. 334–356.
51. Mendelsohn E. Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym. Warszawa, 1992. S. 72.
52. Монолатій І. Регіональне, етнокультурне та ідейно-політичне розмаїття західноукраїнських земель у складі монархії Габсбургів. *У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скінетрами Романових і Габсбургів* / кер. В. Столяренко. Харків, 2016. С. 63, 68–69.
53. Монолатій І. Єврейський дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери (кінець XIX – початок XX ст.). *Judaica Ukrainica* / ed. V. Chernoiivanenko. Kyiv, 2012. Vol. 1. С. 77.
54. Nussenblatt T. Syjonizm w Małopolsce Wschodniej przed Teodorem Herzlem. *Chwila* (Lwów). 1931. 10 czerwca. S. 7.
55. Wróbel P. Zarys dziejów Żydów... S. 61.
56. Держархів Івано-Франківської обл.. Ф. 8сч. Оп. 1. Спр. 44с. Арк. 23–24; Там само. Оп. 3. Спр. 1091. Арк. 95, 97, 104–109.
57. Ruppin A. Die Juden der Gegenwart. Eine Sozialwissenschaftliche Studie. 3. unveränderte Auflage. – Berlin, 1920. S. 242–245.
58. Гон М. Галичина кінця XIX – початку XX ст. ... С. 181.
59. Смольский И. Зарождение и развитие сионизма в Галиции в конце XIX – начале XX вв. *Материалы Одиннадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике*. Москва, 2004. Ч. 1. С. 407.
60. ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 3047. Арк. 5, 6, 12, 26, 30.
61. Kirton J. Do dziejów asymilacji i sionizmu w Galicji (1880–1892). *Moriach*. 1906. Nr. 12. S. 314.
62. ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 3056. Арк. 45зв, 56; Там само. Спр. 3058. Арк. 5, 43–47, 63.
63. Feldman W. Asymilatorzy, syoniści i Polacy. Lwów, 1894. S. 21.
64. Landau M. Geschichte des Zionismus in Oesterreich-Ungarn. Wien [б. п. в.]. S. 41, 42.

65. Монолатій І. Єврейський дискурс... С. 83.
66. Маламед В. У боротьбі за рівноправність та національне відродження (1848–1918 рр.). *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2008. Ч. 51: Гебрейський Львів. С. 66–67; Монолатій І. Євреї в імперії Габсбургів (1772–1918 рр.). *Нариси з історії та культури євреїв України* / упоряд., ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Київ, 2005. С. 110–111.
67. ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 441. Арк. 1, 2; Там само. Спр. 3046. Арк. 16, 23, 34, 56, 72.
68. Монолатій І. Єврейський дискурс... С. 91; Монолатій І.. Українсько-єврейський етно-політичний діалог на західноукраїнських землях (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Українська орієнталістика: спеціальний випуск з юдаїки* / ред. І. Срібняк. Київ, 2011. С. 243–276.
69. Гон М. Галичина... С. 181.
70. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2сч. Оп. 3. Спр. 1091. Арк. 24, 30; Там само. Ф. 8сч. Оп. 1. Спр. 44с. Арк. 1–3.
71. Там само. Ф. 8сч. Оп. 1. Спр. 109с. Арк. 4; Там само. Спр. 361. Арк. 5; Держархів Чернівецької обл. Ф. 325. Оп. 1. Спр. 1537. Арк. 1,2.
72. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну: Матеріяли до історії українсько-жидівських відносин за часів революції. Відень, 1921. С. 11.
73. Монолатій І. Євреї в імперії Габсбургів... С. 111.
74. Жерноклеєв О. С. Національні секції... С. 324, 325, 333.
75. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 69сч. Оп. 1. Спр. 3с. Арк. 2; Там само. Оп. 2. Спр. 446с. Арк. 163–165; Там само. Оп. 1. Спр. 361. Арк. 5, 7зв.

Іван Монолатій

«ЖИТИ І ДАВАТИ ЖИТИ ІНШИМ»: ГАЛИЦЬКІ НІМЦІ

Німецька діаспора в Галичині сформувалася на основі багатовікових традицій німецької присутності на теренах Центрально-Східної Європи, і це значною мірою визначило локалізацію німецьких поселень, що виникали в досліджуваному регіоні. Формування еміграційних потоків з Південно-Західної Німеччини, скерованих на теперішні західноукраїнські землі, зумовлювалося, з одного боку, економічними та суспільно-політичними чинниками, що склалися в Німецькій державі, а з іншого – колонізаційною та урбанізаційною політикою Австрійської імперії на її східних теренах, об'єктивною потребою в спеціалістах для розвитку різних галузей економіки і культури.

Німецькомовні колоністи, які почали своє переселення на галицькі землі наприкінці XVIII ст., не становили монолітної спільноти. Знадобилося понад століття, щоб дифузна маса німецьких поселенців перетворилася на те, що сучасні дослідники називають «німецькою спільнотою». Чинників, які особливо на початку колонізації розділяли німецьких поселенців на окремі спільноти, було декілька. Головні з них – етнічний, мовний та конфесійний. З часом актуалізувалися такі роз'єднуючі чинники, як географічний, економічний і правовий, у той час як етнічний та мовний втратили свою початкову силу.

Німецькі колонії на Галичині стали сприятливим культурно-етнічним середовищем, у якому відбувалася адаптація більшості новоприбулих вихідців з німецьких земель. Заселення регіону німецькими колоністами певною мірою сприяло соціально-економічному, громадсько-політичному та культурно-освітньому розвитку, який супроводжувався компактним розселенням австрійських німців і вихідців з Речі Посполитої та інших німецьких земель на території Галичини. Єдиним чинником, який і на початку колонізації, і в подальшому чітко й безкомпромісно поділяв таку неоднорідну масу німецькомовних колоністів на декілька великих груп, була конфесійна належність. На основі цієї ознаки виділяють три групи німецьких колоністів сучасного західноукраїнського регіону – це лютерани, католики та меноніти. Всередині цих груп або існували з самого початку, або сформувалися пізніше різні релігійні течії. На початку колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація німецькомовних переселенців. З часом у середовищі німецькомовних колоністів створилася нова ідентичність, яка ґрунтувалася на спільному проживанні в межах однієї колонії або округу. Зіставлення

самоідентифікації німецькомовних колоністів західноукраїнського регіону й ідентифікації їх з навколишнім населенням свідчить про те, що шаблонність у формуванні етностереотипів є радше інтелектуально привнесеною закономірністю, ніж специфічною рисою тієї чи тієї спільноти. Як німці-колоністи майже не бачили різниці між сусідами українцями і поляками, які мали виразно відмінні життєві практики, так і в очах українських та польських селян католики, лютерани, сепаратисти, реформати, гуттерці, меноніти, шваби, голландці, гессенці були «німцями».

Міжкультурна взаємодія німецьких колоністів з їхнім поліетнічним оточенням розгорталася на різних рівнях і втілювалась у безлічі форм. Перший рівень охоплював безпосередні контакти німецьких колоністів з населенням західноукраїнського регіону. Другий рівень, на якому відбувалась кроскультурна взаємодія, реалізувався через макровпливи, які діяли на розвиток міжетнічних стосунків. Серед таких чинників, які опосередковано впливали на перебіг міжетнічних контактів у регіоні, були законодавча політика, модернізація, внутрідержавні і загальносвітові процеси. Ізолюваність німецькомовних колоністів мала не так етнічну, як соціальну природу, і в цьому плані німецький поселенець за соціокультурними характеристиками був набагато ближчий до українського селянина, ніж до німця-підприємця або суспільного діяча, а життєві практики українських селян та німецькомовних колоністів мали набагато більше спільних, аніж відмінних рис, як-то: традиціоналізм, консерватизм і відносна замкненість общинного життя, велика роль етнічної і релігійної відчуженості тощо.

Особливої уваги потребують особливості ідентичності переселенців. Стосовно німців-переселенців на Галичину, то потрібно з'ясувати їхню особливу «ідентичність зісланих» за допомогою культурних критеріїв. Австрійські німці та німці Східної Європи суттєво відрізнялися від німців «батьківщини» своєю психологією, мовою, релігійністю, культурною традицією і способом життя – останні розглядали їх, по суті, як чужинців. Щодо пізніших колонізаційних хвиль середини і кінця ХІХ ст. ці відмінності були ще разючішими. Локальні рівні ідентичностей німецьких колоністів західноукраїнського регіону визначали за формулами «тихих на землі» і «показові господарі». З середини ХІХ ст. відбувалося формування нової – надгрупової ідентичності, яка проіснувала до початку Першої світової війни.

Формування німецької діаспори на Галичині. Найдавніші повідомлення про тимчасову появу в Галичині німецьких купців сягають ще другої половини ІХ ст. Згодом до них приєдналися торговці з Австрії, Сілезії та Саксонії. Поряд із ними німці прибували сюди як мандрівники, місіонери, учасники різних посольств. Торгові візити німецьких купців продовжувались і в Х–ХІ ст., що підтверджують знахідки германських динаріїв та вендок на цій території. Від початку ХІ ст. невеликі групи німців починають осідати й обживатися в містах Галицького князівства і вести тут свої торговельні справи. Військово-дипломатичні контакти галицьких князів з різними німецькими політичними угрупованнями призвели до появи німецьких воїнів, які брали участь у військових діях на боці руських правителів. В часи Галицького і

Галицько-Волинського князівств у регіоні стали з'являтися німецькі ремісники, які розбудовували галицькі міста¹.

Упродовж усього періоду середньовіччя німці традиційно посідали важливе місце в системі контактів русько-української етнічної спільноти Галичини із Тевтонським орденом та німецькомовними державами-князівствами, які, щоправда, були різними за своєю політичною кон'юктурою². Активні контакти Галичини із німецькими землями та лояльна політика щодо німців панівної князівської верхівки привели згодом до появи в деяких містах невеликих німецьких колоній, в яких проживали переважно купці, ремісники, зрідка воїни та духовні особи. Згодом окремі з них стали займати високе становище в суспільній ієрархії і впливати на внутрішнє життя галицьких і волинських міст.

Державний і політичний провід Галицько-Волинського князівства, пізніше – першого руського королівства, доволі широко протегував німецькому населенню міст Галичини. В цьому східнослов'янському князівстві ширилася латинська мова, зокрема в канцеляріях, а приплив німецьких колоністів активізував інтеграцію краю в західноєвропейську систему економічних і політичних відносин. Ці тенденції виявилися головно в техніці ремесла, в торговельній справі, в організації міського самоврядування³.

Збільшення кількості чужинців у містах Галичини в XIV – на початку XV ст., відносна недорозвинутість міського життя, посилення міжконфесійного протистояння на німецьких територіях (католики – протестанти) спричинили виокремлення із німецького середовища першого міського патриціату галицьких міст. Його основою було магдебурзьке право, яке стало реальним виразом закономірного процесу формування міщанства як суспільного стану. Ці правові норми слугували не тільки культурним і фінансовим цілям, але й денаціоналізації регіону, скріпленню польсько-католицьких впливів. У великих містах Галичини німці, які були повноцінними міщанами, зайняли провідні позиції. З одного боку, німці сприяли входженню цих земель в загальноєвропейські культурні та політичні процеси, а з іншого – привілеї німців-католиків були чинником денаціоналізації тих, хто не належав до привілейованої в масштабах польської держави католицької конфесії⁴.

Значно пізніше причинами значного збільшення кількості німецького населення на відносно малозаселених територіях Східної Європи загалом і на Галичині зокрема були безперервний поділ землі в південно-західній Німеччині і нестача сільськогосподарської площі для прожитку німецької селянської родини після Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. та Аугсбурзького миру 1655 р. Вони й призвели до глибоких змін в економіці, політиці та національному житті німецьких князівств-держав та сусідніх держав⁵.

Для німців на Галичині, як і для всіх німців Східної Європи, була характерна поліконфесійність. Основну й кількісно більшу групу німецьких конфесій у Галичині становили представники різних напрямів протестантизму, римо-католики і зовсім незначну – інших віросповідань. А що в останній третині XVIII ст. найбільш точною характеристикою етнічної належності на Галичині залишалося віросповідання, з

погляду конфесійної диференціації, німці тут не становили єдності, а поділялися на кілька окремих спільнот. До них входили віряни однієї-двох національностей – євангелічно-лютеранські німці. Зазначимо: у цьому разі можна говорити лише про деяку умовність терміна «німці». У першоджерелах переписів вони подекуди називали себе «швабами», «австрійцями», «євангелістами аугсбурзькими» та ін. Як свідчать джерела, на початку колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація німецькомовних переселенців. Іншим потужним пластом, що зумовлював самоідентифікацію колоністів, була релігійна належність. З часом у середовищі німецькомовних колоністів формується нова ідентичність, яка ґрунтувалася на спільному проживанні в межах однієї колонії або округу. Рівно як німці-колоністи практично не бачили різниці між сусідами українцями і поляками, які мали виразно відмінні життєві практики, так і в очах українських і польських селян католики, лютерани, реформати, меноніти, шваби, гессенці були «німцями». Спостереження, зроблені на підставі джерельного матеріалу, який стосується Галичини, не дають підстав твердити, що етнонім «німці» означав тут лише німців-протестантів. Під цим етнонімом розуміли всіх представників німецького етносу незалежно від християнської конфесії⁶.

Приєднання 1772 р. Галичини до складу Австрійської імперії позначилося на всіх формах її політичного, економічного та культурного розвитку. Міжнародний досвід у європейському законодавстві щодо іноземних колоністів ХVІІІ ст. Пруссії («Потесдамський едикт» від 29 жовтня 1684 р. Великого курфюрста Фрідріха Вільгельма І) та Росії («Маніфест» 1763 р. імператриці Катерини ІІ) і заходи, спрямовані на формування розселення німців в регіонах абсолютистських імперій (Чехії, Моравії, Росії, Південній Угорщині) давали змогу Австрії централізовано проводити колонізаторську політику на Галичині. В 1774–1830 рр. змістом такої політики була організація переселення німців-колоністів для поселення в містах та селах Галичини, а також заснування окремих поселень⁷.

Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. колонізаторська політика Габсбургів привела до появи на Галичині німецької етнічної спільноти, яка зробила не тільки вагомий внесок у політичний, сільськогосподарський, промисловий та культурний розвиток, але й збільшила чисельність протестантів і католиків краю. Німецькі поселенці на Галичині належали до різних конфесій. За віросповіданням німецькі колоністи були римо-католиками, євангелістами, кальвіністами і лютеранами. Найбільше було протестантів: євангельських християн – 46,8%, реформованих – 12,8 %, менонітів – 0,9 %. Католики становили 39,5% загальної кількості⁸.

Початки колонізації припали на панування імператриці Марії-Терезії і пов'язані були з виданим нею 1 жовтня 1774 р. так званим «патентом заселення». Документ закликав до поселення на Галичині купців, малярів, промисловців і ремісників католицького та унійного віровизнання. До цього акту додавався й інший патент – для протестантів, яким дозволили оселятися в чотирьох містах: Ярославі, Замості, Львові і Заліщиках⁹. Планову колонізацію Галичини розпочав імператор Йосиф ІІ, який наказав поселяти тут людність, зайняту передусім в аграрному секторі економіки. Переважна

більшість колоністів походила з Південної Німеччини, головню з Палатинату (назва землі Пфальц у Південно-західній Німеччині, на правому березі Рейну). 13 жовтня 1781 р. імператор усунув останні перешкоди для переїзду на Галичину протестантів, оголосивши так званий «патент толерантности» для усієї австрійської монархії¹⁰. У 80-х роках XVIII ст. серед колоністів з Південної Німеччини до Галичини переїхала значна кількість євангелістів (лютеранів), реформованих євангелістів (кальвіністів), менонітів і католиків¹¹.

Упродовж 1782–1814 рр. процеси колонізації на Галичині відбувалися повільно. Зокрема, 1786 р. на 3 087 родин колоністів лютеранів було 1 445 родин (47%), католиків – 1 216 (39%), реформованих – 398 (13%) і менонітів – 28 (1%)¹². До 1814 р. кількість колоній збільшилася до 184 і в них мешкало приблизно 20 тис. колоністів, з них – близько 12 тис. осіб євангелістського віровизнання¹³.

У наступних роках заселення Галичини тривало й далі, однак значною була приватна колонізація. Кількість євангелістів у Галичині на кінець 40-х років XIX ст. становила 30 тис. осіб, а 1880 р. – 40 919 осіб¹⁴. Протестанти, які прибували на Галичину, отримували право організації парафій за власні кошти, а от для колоністів-католиків не передбачалося утворення окремих парафій¹⁵. В середині XIX ст. в 19 галицьких повітах мешкало 28 128 євангелістів і 1 892 особи реформованого обряду. Найбільше їх зосереджувалося на Буковині й Галичині (у Львівському, Стрийському, Золочівському, Самбірському та Вадовицькому округах)¹⁶.

Характерно, що ані імператорський двір, ані австрійський уряд не мали чітко окресленої політичної програми стосовно німецької етнічної спільноти на Галичині. До середини XIX ст. держава надавала колоністам фінансову допомогу – головню для утворення та утримання євангелістських шкіл¹⁷. Це пояснювалося тим, що протестанти на Галичині становили чисельну діаспору, адже їхні колонії були одна від одної на віддалі кількох або кільканадцяти кілометрів. Ця ситуація виникала з факту, що метою австрійської колонізаторської політики було утворення сильних осередків німців в найважливіших містах Галичини¹⁸.

Однак залишається фактом те, що з другої половини XIX ст. спостерігається згортання державної підтримки щодо німецьких колоністів на Галичині з боку австрійської влади. Поступово зменшено фінансування для шкіл та євангелістських громад. У найважчій ситуації вони опинилися після 1867 р., коли Галичина отримала автономію. Згідно з нею, край отримував не тільки власний сейм та місцеве самоврядування, а й власне самоуправління у шкільництві та віросповіданнях. А що мовою урядування та викладання в навчальних закладах була визнана польська, державне розпорядження стосовно публічних шкіл від 1869 р. не виокремлювало євангелістських німецьких шкіл. Надалі такі школи трактували лише як приватні. Євангелістські громади зобов'язувалися сплачувати подвійний податок – на утримання державних та приватних шкіл. Це призвело до занепаду більшості з наявних у Галичині протестантських шкіл¹⁹.

Причинами такої ситуації стала еміграція німців з Галичини й посилення процесів полонізації. На виїзд німців вплинув також економічний чинник – поступове пере-

населення Галичини і роздроблення земельних ділянок. Зокрема, в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. в середовищі галицьких німців почався процес поділу землі між дітьми, що врешті призвело до дроблення наділів і знижувало ефективність німецьких господарств. Розуміючи не вигідність роздроблення землі, німецькі колоністи намагались вжити запобіжних заходів і одним із них вважали переселення в інші регіони Габсбурзької монархії, де цих негативних явищ можна було б уникнути. Пізніше за внутрішніми міграціями почався еміграційний рух до Росії (Волинська губернія) і Північної Америки (США, Канада). В цих місцевостях утворювалися осередки так званої «німецької галицької еміграції»²⁰.

І саме тому кількість німців на Галичині в 1880–1910 рр. значно зменшилася: від 277 223 осіб у 1880 р. до 197 719 у 1890 р., 176 064 у 1900 р., і 64 845 осіб у 1910 р.²¹ Таке зменшення відбулося за рахунок німців-католиків. Чисельність євангелістів у 1880–1890 рр. дещо зроста, однак до 1910 р. знизилась із приблизно 40 тис. до 30 186 осіб²². Стосовно ж менонітів треба зазначити, що із 142 родин у 1880 р. 70 родин через чотири роки виїхали в Північну Америку, тобто майже половина²³. Не менш популярним був так званий «пруський» напрям еміграції. Його пік настав 1899 р. і тривав упродовж перших років ХХ ст., оскільки значна частина галицьких колоністів переїхала до Західної Пруссії, а також у район Познаня²⁴. Для багатьох німців це, по суті, означало репатріацію, бо саме звідти частина з них прийшла на Галичину. Такі процеси наочно засвідчили те, що на поч. ХХ ст. німецька діаспора на Галичині не була абсолютно осілою в регіоні і для неї були характерні різноманітні міграційні процеси.

Асиміляційні практики німців на Галичині. Така ситуація означала, що значна частка вірян в нових умовах приймала католицизм, а колись великі євангелістські парафії Галичини нерідко ставали мішаними. Головною причиною таких переходів найчастіше було бажання вступити у змішані шлюби. Зауважмо: конфронтація за «свою» конфесію/церкву «вписувалася» в загальний континуум конфліктного модуля міжетнічної взаємодії на підавстрійській Галичині²⁵. А що етнічні спільноти тут мали два варіанти на вибір (перший – бути асимільованими насильницькими методами або «зверху», другий – прийняти «правила гри» панівної конфесії, тобто асимілюватися «знизу»), проблема «навернення» німців полягала зазвичай у переходах протестантів у римо-католицизм (і не лише у межах «власної» етнічної групи).

Відомі випадки асиміляції німців, які в мішаних німецько-польських сім'ях полонізувалися. У спогадах поляка Зигмунта Качковського знаходимо твердження, що «як котрийсь із німців женився на польці, то повністю втрачав самостійність влади, адже жінка брала його за горло, і мусив танцювати так, як вона йому грала»²⁶, тож відзначаємо вагомий факт асиміляції «знизу» (через змішані подружжя) і добровільного переходу німців з однієї конфесії в іншу – переважно католицьку. Паралельно міркуючи про асиміляцію/полонізацію німців-католиків у Галичині, український часопис «Свобода» стверджував: «Котрий шваб пішов до школи чи взагалі до міста, ставав поляком сам, або вже його діти»²⁷.

Проілюструймо ці тези прикладами асиміляції «знизу» – фактами мішаних шлюбів. Приміром, крайовий радник, циркулярний староста у Стрию німець Адам Рехбергер одружився з полькою Констанцією Змієвською. Їхній син перейшов на римо-католицизм і в 1809 р. служив у польській армії Юзефа Понятовського. Інший відомий факт – одруження в 1905 р. відставного капрала-лютеранина Адольфа Бунцеля з Крехова з львів'янкою римо-католицькою Сабіною Банашевською, після чого діти виховувалися вже не на лютеранських, а римо-католицьких цінностях²⁸. Траплялися й спорадичні випадки прийняття німцями-протестантами греко-католицького обряду: 1880 р. часопис «Діло» повідомляв про такий факт у с. Монастирському під Косовом, коли «німець-лютеранин прийняв греко-католицьку віру від своєї дружини-гуцулки»²⁹.

Ілюстрацією, сказати б, «класичної» асиміляції є історія львівського чиновника Юзефа-Алоїзія Райтценгайма, батько якого, Вільгельм, був німцем і високим чиновником губернії, директором Львівської станової академії. Ю. А. Райтценгайм таємно від батька став учасником польського повстання 1831 р., очевидно, внаслідок того, що мати полька Юліана Гордик виховувала його в «дусі польського патріотизму». Як висновують історики, такий рішучий крок сина німецького чиновника до римо-католицизму призвів до громадського обурення³⁰.

А що переходили галицьких німців, головню протестантів, у римо- і подекуди греко-католицизм були звичним явищем для досліджуваного хронотопу, то ми трактуємо мішані подружжя як суттєві чинники міжетнічної взаємодії³¹. Їх увиразнюють шлюбні контракти, які узгоджували умови релігійного виховання спільних дітей. Так, скажімо, в документі такого типу від 27 травня 1904 р. зазначалося: «Ми, нижче підписані, Іван Лис, помічник канцеляриста у Львові, греко-католицького визнання, та Філіпіна Гесс, дочка надмлинаря у Замарстинові, євангелістського визнання, сьогодні свідчимо, що мимо клятви, даної перед греко-католицьким священником про виховання дітей у греко-католицькій вірі, залишаємо за собою визнання, у якому хреститимуться й виховуватимуться за спільною згодою наші діти. За згодою батька синів будемо виховувати у батьківській вірі, а дочок – у євангелістській будемо хрестити й виховувати. Одночасно клянемося, що жодних перешкод у виконанні нашого запевнення не буде чинити жодна із сторін»³².

Мішані подружжя були звичайним явищем, лишень за 1905 р. комісія у справах культів Львівського магістрату задовольнила прохання 18 осіб про перехід із протестантського в католицьке віровизнання³³. Включно до 1918 р. асиміляція і акультурація німецько-австрійських чиновницьких родин у Галичині стали доказом їхнього прагнення налаштування взаємодії з місцевими поляками (шляхтою і міщанством), що, з погляду австрійської влади, було їхньою суто приватною справою, а з погляду галицьких поляків – неминучим наслідком антигабсбурзьких настроїв, які сповідував німецький націоналізм³⁴.

Ще одну тенденцію до асиміляції спостерігаємо в царині освіти німців на Галичині. Відомо, що 1891 р. до Львівської суперінтендатури Євангельської церкви Аугсбурзького і Гельвецького визнання (далі – ЄЦАГВ), яка об'єднувала Галичину і

Буковину, належало 106 шкіл. А в перших роках ХХ ст. в євангелістських правліннях навчалася 28 051 дитина (дітей-школярів в євангелістських школах – 5 676 євангелістів; неєвангелістів – 400), учителів було 81 штатний і 47 надобов'язкових³⁵. Ми вважаємо позначеними політикою місцевої влади й асиміляційні заходи «зверху» крайової шкільної ради щодо німецького етнічного шкільництва. Зокрема, впродовж 1867–1911 рр. ця інституція перевела з німецької на польську мови викладання, а фактично полонізувала 33 німецькі школи у східній частині Галичини³⁶. Лейтмотивом цих заходів є показовий допис від 1 вересня 1906 р. в «Gazecie Kołomyjskiej»: «У кожнім разі жадаємо, аби польської мови навчав учитель-поляк. Не можемо дозволити, щоби пруссак, який народжений на нашій землі і харчується з неї і її жителів, не визнавав за потребу знати нашу [польську. – *І. М.*] мову, а хотів би, щоби з ним розмовляли й вели кореспонденцію на польській землі німецькою мовою»³⁷.

Для проведення полонізації крайова шкільна рада систематично призначала вчителів-поляків передусім у ті німецькі колонії, де мешкали німці-католики. У 1911 р. в колонії Кенігсау на Дрогобиччині всі вчителі були поляками, а в колонії Розенгек поблизу Коломиї повітова влада відкрила польську школу³⁸. Починаючи з кінця 1860-х років, шкільна рада практикувала призначення вчителів-поляків у німецькі колонії на Галичині. Скажімо, це особи, які мали навчати німецьких дітей польською мовою, при тому не знали німецької: поляки Ян Яворівський у Феліцієнталі (1868), Леон Квасніцький у Кранцберзі (1878), Йосиф Сімяновський в Маріягільфі (1893), Марія Адамська в Еренфельді (1906), Йосиф Хмелевський у Розенгеку, Францішек Бобінський у Флеберзі, Йосиф Пісович у Фалькенберзі (1907), а також українка Текля Садовська в Німецькому Мокротині (1906)³⁹.

Показовими є й приклади розвитку німецького шкільництва в Коломийському повіті кінця ХІХ – початку ХХ ст. Так, скажімо, для колоністів Флеберга з 1842 р. найважливішим завданням було вижити в складних умовах господарювання і не позбавити дітей можливості отримати початкову освіту. Зі спогадів сучасників відомо, що діти шкільного віку відвідували школу лише під час холодної пори року, отже, в ті місяці, коли не було ніяких сільськогосподарських робіт у полі. Було очевидним і те, що заняття, які проводили позаштатні вчителі у великій селянській кімнаті, не могли дати значних результатів⁴⁰, тому німці Флеберга ще не розуміли значення здобуття середньої освіти й опанування міськими професіями. Після того, як поселенці вже не змогли своїми силами покривати витрати на позаштатного вчителя, початкову школу 1901 р. передали в розпорядження громадських установ Коломийської шкільної округи. Проте з одночасною націоналізацією школи виникла й небезпека цілковитої полонізації, хоча школу відвідували лише німецькі діти. Спроби народних учителів, які погано розмовляли німецькою мовою, припинити викладання рідної мови через їхнє недбале ставлення до занять наштотувалися на потужний спротив батьків⁴¹.

У колонії Розенгек перша будівля однокласової приватної школи з'явилася тільки наприкінці ХІХ ст. Першим педагогом став місцевий агроном Томас Ленер, згодом – українські педагоги Іван Михалевський та Євгенія Томашевська. Проте у 1913/14 н. р. вчитель-поляк Хлебовський нехтував правом колоністів на вивчення

обов'язкових предметів їхньою рідною мовою, намагався полонізувати учнівську молодь. Тут ми бачимо ситуацію, коли психологічний дискомфорт гіперболізував політичну дистанцію між етнічною меншиною й державою (опосередковано репрезентовану місцевою шкільною радою), нехай навіть на локальному рівні. Отже, він не сприяв налагодженню їхньої співпраці. На противагу цьому фактові в колонії Вінцентівка в школі ім. Св. Казимира в цей же навчальний рік працювали одночасно катехитами римо-католик Йозеф Клуз, греко-католик Євгеній Цісановський і рабин Юріс Мендель. Міжнаціональній толерантності сприяло й те, що навчальні предмети тут викладали поляки Владислав Аркусевич, німкеня Жаннетта Готфрід та українці Марія Кривда, Віктор Кулик і Ольга Ясінська⁴².

Дещо іншими були тенденції у царині вищої освіти. Так, згідно з національністю (або рідною мовою спілкування), у Львівському університеті навчалася спочатку 15,5% німців (1857) і 16% (1863), однак від 1870-х років кількість німців різко зменшилася: від 4,5% (1873) до 0,4% (1913). Подібною була ситуація зі студентами-німцями у Львівській політехніці: від 23,8% (1857) до 0,2% (1913)⁴³.

А враховуючи той факт, що 1910 р. на Галичині зафіксували 27 129 євангелістів (вірян ЄЦАГВ, гуттерців, менонітів) (72% із загальної кількості німецькомовних осіб), які задекларували своєю мовою і конфесією власне німецьку⁴⁴, такі відомості є свідченням не лише зросту темпів асиміляції німців на Галичині, а й спольщення німців на рівні середньої освіти – в народних школах у їхніх колоніях, що були напів-або повністю спольщені вже на початку XX ст. Відтак спроби німців захистити власну етнічну ідентичність стали альфою та омегою їхнього виживання на Галичині.

Етнополітична мобілізація німців на Галичині. Відомо, що більшість із німців на Галичині – колоністи. Ще в 1808 р. загальна кількість їхніх поселень становила 104 колонії, зокрема, 10 містилося на Буковині. В Західній Галичині таких було тільки 68 (разом – 172 колонії)⁴⁵. Більшість колоній була заснована на землях державних (камеральних) маєтків, значно менше було їх на приватних і домінальних землях, тому найбільше німецькі колонії були зосереджені в територіальній смузі Жовква – Львів – Самбір (у Жовківському окрузі – 17, Львівському – 18, Самбірському – 21); в інших округах їх помітно менше (в Бережанському, Стрийському і Сяноцькому – по сім, Золочівському – вісім, Перемиському – дев'ять, Чернівецькому – десять)⁴⁶. На 1846 р. у східногалицьких округах найбільше німців проживало у Львівському, Самбірському, Стрийському і Золочівському – від 2 до понад 5 тис. осіб, у Перемиському – приблизно 1,5 тис., у решті округів – по кілька сотень; найменше їх було у Чортківському й Тернопільському округах. На відміну від початку XIX ст., коли німецькі колонії містилися в дев'яти округах, на середину XIX ст. вони були вже в усіх округах східної частини Галичини. Всього в них мешкало 26 400 осіб⁴⁷. Поряд з колоністами була й значна частина німців – торговців, ремісників, службовців, які здебільшого проживали поза колоніями, переважно в містах на Галичині. У 1840-х роках у краї налічувалося 2600 чиновників-німців, які разом із сім'ями становили 12 тис. осіб⁴⁸.

Зважаючи на такі показники й певну самоізоляцію від «чужих» (поляків, євреїв, українців), німці на Галичині переважно залишалися пасивними статистами

етнополітичних процесів у регіоні. В їхньому середовищі домінувала політична аморфність, оскільки, з одного боку, їхні інституції, що діяли в досліджуваний час на Галичині, мали виключно культурницький характер, а з іншого – їхня діяльність сприяла збереженню етнічної самобутності німців у діаспорі, не протиставляючи їх нації-державі (Габсбурзькій монархії). Сутність етнополітичної мобілізації галицьких німців визначали захисні функції. Стрижні цієї мобілізації – усвідомлення потреби політичного захисту своїх соціальних інтересів з боку нації-держави та збереження соціокультурних цінностей етнонації за одночасного гарантування прав національних меншин. Відповідно до цього в більшості програмових документів німецьких національних товариств на Галичині закріплювалося бажання до мирного співжиття з усіма народами цих країв та до співпраці на благо спільних малих вітчизн⁴⁹. До того ж «націоохоронна» діяльність, скажімо, «Спілки християнських німців на Галичині» (далі – СХНГ) (засн. 1907 р.) була не лише тогочасною рефлексією на процеси в західних провінціях Дунайської монархії, але й реакцією на мобільність інших народів, передусім місцевих євреїв⁵⁰.

Тому СХНГ – чи не єдиний політичний актор, який транслиував назовні їхні інтереси протягом першого передвоєнного (напередодні Першої світової війни) десятиліття і виконував функцію мобілізації етнічних німців (католиків і протестантів), наслідком чого й було створення першої масової етнічної організації. Займаючи проавстрійську позицію щодо інших народів краю, СХНГ керувалася принципом пошанування їхніх етнічних, конфесійних і політичних прагнень, сприймала засади і структури, споріднені із соціал-демократичним рухом (демократична держава, державний суверенітет, законодавче врегулювання питань етнічностей і національних автономій, солідарність сільських і міських виробників, політична рівноправність, право на загальне, рівне, безпосереднє і таємне виборче право, свобода переселення, обов'язкова світська освіта тощо). Шанобливо ставлячись до цінностей традиційної австро-угорської еліти (в Галичині, відповідно, до поляків і євреїв), СХНГ усвідомлювала потребу політичного захисту своїх соціальних інтересів. Це стосувалося насамперед німецьких селян-колоністів та ремісників, які становили так звану народну основу організації. Адже в цей період колективна свідомість етнічних німців регіону почала орієнтуватися на німецькомовні середовища Центральної та Східної Європи й ідеї федералізації, вбачаючи в них запоруку майбутнього економічного піднесення сільськогосподарського виробництва, зміцнення позицій парламентського представництва. Залежність від традиційної еліти та значний вплив етноконфесійних спільнот німців давали змогу проводити компромісну співпрацю з духовництвом (католики/протестанти) в національно-культурній сфері, уникати антиклерикальних заяв і радикальних конфліктів. До початку Першої світової війни діяльність СХНГ мала чітко виражену національну тенденцію до початку масового етнічного руху (що зумовлювало його переважно аграрний характер) та поширення ідей соціальної справедливості на підставі конституційно-парламентського шляху політичної боротьби⁵¹.

Показово, що на зламі ХІХ–ХХ століть німці на сусідній з Галичиною Буковині зауважували: «Німецько-націоналістичними називають наші вороги наші настрої

і цим словосполученням хочуть вони очорнити та запідозрити наше товариство [«Товариство християнських німців на Буковині». – *І. М.*]. Так, коли слово німецький націоналізм одночасно означає любов до німецького народу, відданість німецьким звичаям, вимоги збереження німецької культури, тоді ми є звичайно німецькими націоналістами»⁵². Проте в перші роки після Першої світової війни діяльність СХНГ починає набирати культурно-освітнього звучання через підтримку системи народних шкіл⁵³. Визначальні наголоси у пропаганді СХНГ тих років стосувалися збереження німцями здобутих власних соціокультурних цінностей, адже стверджувалося, що «внаслідок політичних і воєнних подій з моменту перевороту 1918 р. ми не маємо змоги провадити свою діяльність в масах, як це робилося перед [Першою світовою. – *І. М.*] війною, а також після вигнання росіян з Галичини»⁵⁴. Проте ще деякий час галицькі німці, які відтоді нерідко асоціювали себе з «поляками німецького визнання», перебували в певній соціокультурній ізоляції від інших етнічних спільнот краю, розпочали налагодження контактів з аналогічними установами Веймарської Німеччини та США⁵⁵.

А що у своїй масі галицькі німці здебільшого були аполітичні, адже вони не демонстрували публічного бажання дбати про інтереси держави, не виявляли жертвовності щодо неї, не намагалися бути її опорою, поодиноким свідченням відчутної етнополітичної мобілізації німців, а отже, й пошуку лідера, який би спромігся здійснювати загальне керівництво німецькими громадськими й політичними інституціями на Галичині, об'єднати німецьку етнospільноту, стала діяльність «Руху карпатських німців» (далі – РКН). Заснована 1911 р. Раймундом Фрідріхом Кайндлем, ця, по суті, об'єднавча сила «німців на Сході» організаційно і програмно координувала паннімецький національний рух⁵⁶. Вже на першому з'їзді РКН у 1911 р. озвучили його головну мету – збереження німецтва карпатського регіону. Це робилося всупереч австро-німецьким націоналістичним намірам Лінцської програми австрійських пангерманістів 1882 р.⁵⁷ Остання декларувала забезпечення постійного панівного становища німецтва шляхом тимчасового виділення ненімецьких теренів – Галичини, Буковини і Далмації з державного союзу, залишивши їх з «особливим статусом під владою Австрії»⁵⁸. Міркуючи про завдання цієї інституції, яка об'єднувала німців західноукраїнських земель (Галичини і Буковини), Угорщини, Семигорода (Трансильванії), Румунії та Словенії, Р. Ф. Кайндль заявляв: «Ми хочемо бути вірними синами країв та імперії, в яких ми живемо, але також хочемо зберегти свою народність нашим дітям. Ми витримаємо на своїх місцях; якщо нас залишать напризволяще, ми знекровимося, але не відступимо»⁵⁹. Додаймо сюди ще одну заяву Р. Ф. Кайндля, яку він проголосив на святкуванні століття заснування колонії Маріагільф поблизу Коломиї 25 червня 1911 р. Зосібна він заявив, що галицькі німці не мають права відкидати навіть найменшу частку своїх національних особливостей, якщо хочуть залишитися «справжніми німцями», адже не треба нехтувати незначними дрібницями у боротьбі за німецьку своєрідність, оскільки такі втрати завжди означатимуть початок денационалізації, «лише тоді німець збереже своє значення як носій культури і вчитель сусідніх націй, коли він залишиться німцем. ... Все-таки значна частка

нашого народу завжди виживає, бо вони зберегли мову і звичаї своїх прадідів»⁶⁰. Саме тому політичні інституції німців на Галичині головно мали культурницький характер, який свідчив про політичну аморфність, що домінувала серед місцевих німців до середини 1930-х років.

Отже, німецька діаспора на Галичині наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. формувалася на основі багатовікових традицій німецької присутності на теренах Галичини, і це значною мірою визначило локалізацію німецьких поселень, що тут виникали. Формування еміграційних потоків з Південно-Західної Німеччини, скерованих на землі Галичини, зумовлювалося, з одного боку, економічними та суспільно-політичними чинниками, що встановились у німецьких державах, а з іншого – колонізаційною та урбанізаційною політикою Австрійської імперії на її східних теренах, об'єктивною потребою в спеціалістах для розвитку різних галузей економіки та культури. Німецькі колонії на Галичині стали сприятливим культурно-етнічним середовищем, у якому відбувалася адаптація більшості новоприбулих вихідців із німецьких земель⁶¹. Заселення Галичини німецькими колоністами певною мірою сприяло соціально-економічному, громадсько-політичному та культурно-освітньому розвитку регіону, що супроводжувався компактним розселенням німців на всій його території. Місце і роль німців у Галичині визначалися австрійською колонізаторською політикою кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст., міграційними потоками із Південно-Західної Німеччини, специфікою соціально-економічних умов функціонування сільськогосподарських колоній. Незважаючи на формальну рівноправність усіх національностей краю (після введення конституції), німецька спільнота поряд з поляками домінувала в політичному, економічному і культурному житті регіону. За активної участі німців на Галичині відбувалися позитивні зміни у розвитку сільського господарства, побуті та культурі сільського населення. Проте місце і роль німців на Галичині в системі громадсько-політичного життя Габсбурзької монархії визначалися захистом і відстоюванням вимог їхніх політичних, господарчих, релігійних прав і свобод, концепціями розширення німецької колонізації у східному напрямку, посилення культурної, організаторської і державно-правової ролі німецької національної групи в соціумі досліджуваної території. Суспільне становище галицьких німців було специфічним і суперечливим. За своєю соціальною структурою названа національна група була близькою до панівних національностей, однак порівняно з поляками та євреями не була чисельною, що створювало певне підґрунтя для громадсько-політичних контактів з українцями на Галичині.

Показово, що етноконфесійні спільноти німців на Галичині (католиків і протестантів) стали одним з тих важливих чинників, який не лише створював відчуття єдності серед місцевого німецького населення, але й суттєво сприяв збереженню його національної ідентичності в умовах тривалого перебування в іншонаціональному середовищі. Саме тому функціонування німецької етнospільноти на Галичині не супроводжувалось релігійною нетерпимістю і політичними чварами.

1. Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. München, 1994. S. 6–7.
2. Матузова В. Тевтонський орден у зовнішній політиці князя Данила Галицького. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 1998. Т. 1. С. 50–51, 52, 54.
3. Monolattij I. Niemcy Rusi Halickiej w strukturze mieszanstwa Królestwa Polskiego. *Miasta i mieszanstwo w Europie Środkowowschodniej do połowy XIX wieku* / red. D. Michaluk, K. Mikulski. Toruń, 2003. S. 181–196.
4. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 46–47, 83; Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. Івано-Франківськ, 2007. С. 24.
5. Гайнц Г.-К. Закладення поселень періоду Йосифінської колонізації в Галичині та особливий приклад Кьонігсау. *Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien: Geschichte – Architektur – Kultur)*. Міжнародний науковий семінар. Матеріали: Доповіді та повідомлення / ред. Г. Петришин. Львів, 1996. С. 80–82.
6. Монолатій І. Жити і давати жити іншим. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери. Івано-Франківськ, 2008. С. 45, прим.
7. Там само. С. 46.
8. Müller E. Die deutschen Katholiken in Ostgalizien. *Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine* / Hrgs von Erich Müller und Ewald J. Schankweiler. Stuttgart, 1996. S. 73; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 146. Оп. 4. Зв. 9. Спр. 152. Арк. 61зв, 63–64, 65, 83, 84зв.
9. Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen Galiziens im josephinischen bis franzisceischen Zeitalter 1772–1822. Lwów, 1912. S. 86–87; Völker K. Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich. Leipzig, 1917. S. 89–91; Seefeldt F. Quellenbuch zur deutschen Ansiedlung in Galizien unter Kaiser Joseph II. [Б. м. в.], 1935. S. 19–20.
10. Lepucki H. Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790. Lwów, 1938. S. 37; Schneider L. Das Kolonisationswerk Josefs II. in Galizien. Leipzig, 1939. S. 12.
11. Kühn W. Siedlungsgeschichte der Galiziendeutschen. *Die Heimkehr der Galiziendeutschen*. Poznań, 1940. S. 10; ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 4. Зв. 9. Спр. 154. Арк. 99, 104зв.
12. Lepucki H. Działalność kolonizacyjna... S. 103.
13. Gastpary W. Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do I wojny światowej. Warszawa, 1977. S. 167; Lempp W. Die evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Kleinpolen (Galizien). Berlin [Б. п. в.]. S. 4–6.
14. Rys statystyczno-jeograficzny Galicyi Austriackiej. Poznań, 1842. S. 10; Kühn W. Bevölkerungsstatistik des Deutschtums in Galizien. Wien, 1930. S. 150–155; Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen... S. 25–26; Schneider L. Das Kolonisationswerk... S. 64; Piątkowski K. Rozwój stosunków wyznaniowych i narodowościowych Małopolski Wschodniej. Materiały dla celów pracy społecznej. Lwów, 1936. S. 8.
15. Kolatschek J. A. Geschichte der evangelischen Gemeinde Biala in Galizien. Teschen, 1860. S. 266.
16. Монолатій І. Особливості міжетнічних... С. 68; ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 4. Зв. 9. Спр. 154. Арк. 128–131.

17. Монолатій І. Питання освіти німецького населення Галичини (сер. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* Київ, 2001. Вип. 24. С. 210–220; Монолатій І. Евреи и немцы – жители сельскохозяйственных колоний Галиции (конец XVIII – начало XX вв.): *материалы Восьмой ежегодной междисциплинарной конференции по иудаике.* Москва, 2001. Ч. 1. С. 55–69.
18. Монолатій І. Австрійська колонізаторська політика в Галичині (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.). *Галичина* (Львів). 2004. № 10. С. 62–74.
19. Kaendl R.-F. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. Gotha, 1911. Bd. 3: Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart. S. 170–172.
20. Ibid. S. 174–177.
21. Kasznica S., Nadobnik M. Najważniejsze wyniki spisu ludności i zwierząt domowych według stanu z dnia 31. grudnia 1910. *Wiadomości Statystyczne wyd. przez Krajowe Biuro Statystyczne.* Lwów 1911. T. XXIV, zes. 1. S. XXXVIII–XXXIX.
22. Szaliński T. Niemcy we Wschodniej Malopolsce. *Strażnica Zachodnia* (???). 1923. Nr. 7–9. S. 96.
23. Müller G. Die Mennoniten in Galizien. *Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von J. Krämer.* Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. S. 170.
24. Kaendl R.-F. Geschichte der Deutschen ... S. 174–177.
25. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ, 2010. С. 464; Монолатій І. Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини. Івано-Франківськ, 2012. С. 242–243, 246.
26. Kaczowski Z. Mój pamiętnik z lat 1833–1843. Lwów, 1899. S. 87.
27. Земля по швабах. *Свобода* (Нью-Йорк). 1903. 13 серпня. С. 2.
28. Сіреджук П. Асиміляційні процеси в середовищі німців Східної Галичини (ХІХ ст. – 1939 р.). *Галичина.* Івано-Франківськ, 2005. № 11. С. 171.
29. Там само. С. 173.
30. Fras Z. Galicja. Wrocław, 2004. S. 103–104; Röskau-Rydel I. Niemecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918. Kraków, 2011. S. 271–287.
31. ЦДІАЛ України. Ф. 427. Оп. 3. Спр. 71. Арк. 30–40; Там само. Спр. 134. Арк. 6–7.
32. Там само. Спр. 134. Арк. 63–67. Сіреджук П. Асиміляційні процеси... С. 172.
33. ЦДІАЛ України. Ф. 427. Оп. 1. Спр. 1252. Арк. 1–20; Там само. Спр. 1253. Арк. 1–24.
34. Röskau-Rydel I. Niemecko-austriackie rodziny... S. 359–360.
35. Монолатій І. Жити і давати жити... С. 49; Монолатій І. Питання освіти... С. 214–218.
36. Монолатій І. Разом, але майже... С. 476.
37. Сіреджук П. Асиміляційні процеси... С. 174.
38. Там само.
39. ЦДІАЛ України. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 317. Арк. 1, 3–5; Там само. Оп. 2. Спр. 145. Арк. 52; Сіреджук П. Асиміляційні процеси... С. 174.
40. Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien: Mariahilf, Flehberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea. Gifhorn, 1995. S. 58, 59, 68.

41. Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940 рр.). Коломия, 2002. Ч. I: Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923 рр.). С. 101.
42. Там само.
43. Монолатій І. Разом, але майже... С. 478, табл. 34.
44. Там само. С. 459, табл. 30.
45. Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857). *Німецькі колонії в Галичині*.... С. 60.
46. Там само. С. 60–61.
47. Монолатій І. Разом, але майже... С. 153.
48. Монолатій І. Від контактів до... С. 76.
49. Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772–1940. Marburg am Lahn, 1961. S. 27; Enders J. Gemeinschafts- und Vereinsleben der Galiziendeutschen. *Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch* / Zusammengestellt von J. Krämer. Stuttgart-Bad Cannstatt, 1965. S. 487, 488.
50. Осачук С. Д., Заполовський В. М., Холодницький В. Ф. «Додому в Райх!». Переселення німців з Північної Буковини 1940 року (Матеріали, свідчення, документи). Чернівці, 2004. С. 14.
51. Монолатій І. Політико-соціальне спрямування діяльності політичних партій і громадських об'єднань німців Галичини в австрійський період. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. II–III. С. 149, 150.
52. Осачук С. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці, 2002. С. 201.
53. ЦДІАЛ України. Ф. 863. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 58, 59.
54. Там само. Арк. 59.
55. Там само. Спр. 2. Арк. 146.
56. Kaindl R. F. Österreichs innere und äußere Politik bis 1914. Die Irridentia. *Handbuch der Politik*. Berlin – Leipzig, 1920. Band II. S. 24–28.
57. Sutter B. Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) / herausgegeben von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien, 1980. Band III: Die Völker des Reiches. Teilband 1. S. 213–214.
58. Осачук С. Д., Заполовський В. М., Холодницький В. Ф. «Додому в Райх!»... С. 17, прим.
59. Sutter B. Die politische... S. 266.
60. Kolmer S. Die historische Entwicklung... S. 22–23; Монолатій І. Від контактів до... С. 102.

community in Poland. The official name of the Greek Catholic Church and title of its archpriest was treated as one of the high importance by the faithful and by the bishops and clergy. Greek Catholic clergy and Church's lay followers wanted to put the end of naming its church and rite as 'Ruthenian' and expressed their desire to use "Ukrainian" in the Church official name. But the Polish government treated this issue as a political one. Over the interwar period the Polish elite were trying to deny the very existence of the 3-million strong Ukrainian minority within its borders. They preferred to call them ruthenians and to use official name "Eastern Little Poland" for region of Eastern Galicia, where Ukrainian constituted majority. The title of the leader of the Greek Catholic Church became a politically charged issue as well. By the force of historical tradition the Archbishop of Lviv used the title of the Metropolitan of Halych, the name of the ancient bishop's see of Galicia.

From 1901 the title of Archbishop of Lviv and Metropolitan of Halych belong to Andrei Sheptytskyi. Sheptytskyi was regarded by the majority of Ukrainians in Galicia as the unchallenged leader of the whole Ukrainian community. The most important undertaking of Sheptytskyi as an ecclesiastical leader was modernization of Greek Catholic Church. From the early twentieth century onwards the Metropolitan was very much involved in turning the Greek Catholic Church into a Ukrainian national institution. Ukrainian language was gradually introduced to the Church activities, mainly to extra-liturgical ones.

The author shows the importance of political context for understanding these particular religious issues. The events of the pacification' were the context of the dispute over the title of the archpriest of the Greek Catholic Church. The Polish government and its diplomatic representatives put tremendous pressure on the officials of the Roman Curia wishing to forbid the use of "Halych" from the title of Metropolitan of the Greek Catholic Church. The widespread use of the ethnonym "Ruthenians" referring to Ukrainian population and to its Church and church rite was highly supported by Polish state representatives at the Vatican. The Vatican officials approached in very reserved way to the demands of Greek Catholic Metropolitan A. Sheptytskyi and Greek Catholic lay activists to change the official name of the their Church.

Keywords: Greek Catholic Church, the Apostolic See, interwar Poland, Andrei Sheptytskyi, Ruthenians, Ukrainians

Chapter 3. NATIONAL MINORITIES OF GALICIA IN THE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Ivan Monolatii

"The labor of competitiveness on the maintenance of national identity": the Poles in Galicia

From the second half of the 19th century the conditional demarcation line in the Habsburg Monarchy clearly and unambiguously ranged between those who sought to equip the state on the principles of the sovereignty of individual ethnic groups, and those who wished to continue to preserve it on the basis of monarchical legitimacy. This led to the fight between at least two ethno-national groups (Poles and Ukrainians) for a certain territory, which has now turned to fight for the ethnicity of this territory (Galicia). This actually made sense of forming a party-political structure of the Galician Poles. Its formation occurred in the last decades of the 19th century as a result of the validity of different types of identities – social, denominational and ethnic.

The latter was decisive, and therefore natural, because its catalyst was the desire of ethnophores to articulate macrosocial interests.. Measures to implement them took place through the political parties of the Poles in Galicia. Outgroup broadcasting of platforms that implicitly reflected the closure of the ideological constants of party political processes on ethnic issues, the "we" feelings, as well as the direct activity of Polish political parties in Galicia aimed at protecting their own macro-social interests, trans-

formed their conflicts in many ways. For the most part, political actors in the Polish ethnic community represented institutionalized forces that competed and/or clashed. Therefore, ethnopolitical processes in Galicia, where side by side cohabited groups of different status, which in the case of Ukrainians and Poles in Eastern Galicia during the first decade of the 20th century evolved from an ethnic minority to a state ethnic group, not driven to integration, rather on the contrary. The reason for this is the conflict over the territory, which created the socio-political background on which the old ethno-social confrontation became new, the sociocultural distance between the «noble» (Polish) and «peasant» (Ukrainian) cultures became more stable, and the ethno-psychological alienation increased..

Keywords: Poles, Galicia, Habsburg Monarchy, ethnicity, identity

Ivan Monolatii

“I give, so that You may give”: the Galician Jews

The Jewish community played a prominent role in the ethnocultural and ethno-religious development of Galicia, since Jews here caused not only a significant part in the ethnic composition of the population, but also actual dominance in the economic and socio-political spheres. The integration of Galician Jewishness into the Habsburg Monarchy took place in three directions: communicative-linguistic, political-legal and socio-economic. Ethnic / denominational factor had a decisive influence on each of them. The state designed a unified information space and a German-speaking environment in the context of diversity of cultures and declared tolerance.

It was supplemented by the requirement of forming a population loyal to the ruling dynasty and reducing ethnicities who would be dissatisfied with the actions of central and local authorities – political and legal integration. Achievement of competitiveness and social mobility by each member of the society provided for socio-economic integration.

Jews remained one of the prominent ethnic actors in Galicia, and the factor of their ethnopolitical mobilization, driven primarily by the activity of their political parties, was an apparent witness of the Jewish community's transformation into an ethnic group to protect their group rights. Jewish political parties united the profession of methods of protecting the rights of their own ethnic group, the demands of actual equality in political and social spheres, the settlement of cultural harassment, etc. Therefore, the settlement of the Jewish national issue, despite the dispersion of Jews, their ethno-confessional identity and social unstructured, was interpreted as the alpha and omega of political orientations of ethnic political parties of different (autonomist, right, left) directions.. In their programmatic requirements, protective strategies prevailed in general – both those who sought the revival of the nation-state and those who opposed the idea of Zionism.. The Zionist Party strategy therefore combined the fostering of the ethnic «I» of Jews in Galicia in a multi-ethnic society while simultaneously preparing the group members to return to their historic homeland.. The strategy of so-called synthetic Zionism – a combination of «Palestinian» work with regional (Galician) – was aimed at strengthening the ethnic identity of Jews, overcoming assimilationist tendencies in the bosom of the group, preparing human resources for the future state-building

Keywords: Jews, Galicia, Habsburg Monarchy, Zionism, diaspora, ethnicity, identity

Ivan Monolatii

“To live and to give to live to others”: the identities of the Galician Germans

A significant role in the historical genesis of Galicia was played by the German community, which holds a prominent position among other ethnic groups, which significantly influenced the

formation of the outlook and European mentality of the Galician people. Germanism and its culture coexisted alongside and in close connection with the spiritual and cultural heritage of other ethnicities of the region. These relationships developed at the collective and personal levels. The forms of political expression of the German group in Galicia were dictated by declarations of freedom of religion, independence of the exercise of civil and political rights from religious affiliation (Catholics – Protestants). German ethno-confessional communities were one of the important factors that not only created a sense of unity among the German population of Galicia, but also significantly contributed to their preservation of their national identity in the conditions of prolonged stay in a foreign environment. The development of German ethno-confessional communities in Galicia has not developed into religious intolerance and political strife. However, the German diaspora in Galicia and in particular its institutions were the most marginalized subjects of ethno-political processes. And because its political initiative was delayed and limited only by economic aspirations, it was determined by a persistent political amorphous nature. Not opposing the Habsburg monarchy and authorities in Galicia, the Germans tried to maintain their own ethnic identity, and therefore the German community manifested outward «we» – feelings, promoting the presence of interethnic socio-cultural distance and distinguishing the strategy and tactics of protecting its national interests..

Keywords: Germans, Galicia, Habsburg Monarchy, diaspora, ethnicity, identity

Chapter 4.

UKRAINIANS OF EASTERN GALICIA IN THE COVERAGE OF FOREIGN PRESS

Tymofii Havryliv

Ethnonyms “Ruthenen” and “Ukrainer” in travel reports and journalistic texts by Joseph Roth

For the first time in the history of scientific research on the work of the Austrian writer and journalist, a native of Galicia, Joseph Roth, a comprehensive analysis of his “Ukrainian” reports was made. For the first time, these texts were grouped together and explored the use of the ethnonyms «Ruthenen» and «Ukrainer», as well as derivatives thereof and related tokens. The narrower and broader contexts of their application are considered. This article introduces significant touches to the image of Ukrainians and Ukraine in the twenties and thirties of the last century. The use of lexemes to designate Ukrainians and the use of the corresponding derivatives relates to the specific situation that is being reported. Most often Joseph Roth uses the names “Ukrainians” and “Ruthenians”. He speaks of the Ukrainians in general, while “Ruthenians” only appear in “Galician” reports. When using different ethnonyms, both lexical-semantic and stylistic nuances must be taken into account. Roth’s interest in the Ukraine is constant, diverse and spans a very long period from 1920, when «Ukrainomanie» appeared in the Neue Berliner Zeitung on December 13th, to 1939, when the newspaper Pariser Tageszeitung has published «Der Ukrainian Nationalism – a German patent». The reports do not represent a uniform picture of Ukraine. They trace the political development and they are in each case situation-related. While Roth expressed his sympathy for the «Ukrainian revolution» in earlier reports and pleaded for the right of Ukrainians to self-fulfillment in political and cultural politics, he criticized Ukrainian nationalism in his last Ukrainian report.

Keywords: ethnonyms “Ruthenen” and “Ukrainer”, travel reports, journalistic texts, Joseph Roth

Наукове видання

**РУСЬ, МАЛОРОСІЯ, УКРАЇНА:
ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ
У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО ІМЕНІ
(XIX – перша половина XX століть)**

Науковий редактор Ірина Орлевич

*Літературний редактор Віталія Станкевич
Макетування Микола Барановський
Упорядник науково-технічного апарату Оксана Рак
Коректор Оксана Чайковська
Англомовні анотації Павло Артимичин*

Підписано до друку з готових діапозитивів 27.04.2021.
Формат 70×100/16. Папір офсетний №1. Гарнітура Times.
Обл.- вид. арк. 34,1.
Наклад 300 прим. Замовлення № 08/02.

Друк ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК № 5068 від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 8
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir.druk@gmail.com